

PROGRESSIIVSEST ÜLIÖPILASLIIKUMISEST TARTUS ESIMISE MAAILMASÕJA JÄRGSE REVOLUTSIOONILISE KRIISI AASTAIL (1920—1925)

V. Joakimov

Käesolevas uurimuses on püütud esmakordselt anda süstemaatiline ülevaade neist sündmustest ja nähtustest, mis iseloomustavad Tartu revolutsiooniliselt meelestatud üliõpilaste liikumist kodanluse võimutsemise algaastail.

Kodanliku Eesti ajaloolased ja käesoleval ajal piiritagune eesti emigrantlik ladvik ning sellele truud sulõmehed, võltsides ning vaikides teadlikult maha fakte ja sündmusi, on püüdnud ja püüavad «selgeks teha», et ühtses Eesti Vabariigis ei olevat olnud mingit kodanlusele opositsioonilist liikumist Tartu üliõpilaskonnas, oli vaid käputäis kommuniste, kes püüdsid arendada oma «kihutustööd» üliõpilaste hulgas. Alljärgnev käsitus, põhjenedes olulises osas arhiivimaterjalidel, aga ka liikumisest osavõtnute nii trükis avaldatud kui ka suulistel mälestustel, püüab anda omapoolse panuse selle võltsingu kummutamiseks.

Välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja tulemusena kehtestati Eestis kodanluse diktatuur. Juba kodusõja ajal sattus Eesti majanduslikku sõltuvusse imperialistlikest suurriikidest. See sõltuvus süvenes hiljem veelgi. Kuid majanduslik sõltuvus ning hirm revolutsioonilise töölisliikumise ees tingisid kodanluse poliitilise sõltuvuse. Sõjajärgseil aastail tabas Eestit, nagu kogu kapitalistlikku Euroopat, revolutsiooniline kriis. Kisti ju Eesti majandus kodanluse võimuletulekuga lahti Venemaa majandusest, mille loomulikuks koostisosaks ta oli. Kapitalistliku maailmaturuga liitunud Eesti majandust tabas aga aastail 1923—1924 kriis, mis mõjutas negatiivselt eesti töörahva olukorda ja kutsus esile rahulolematuse. 1920. aastal vastuvõetud põhiseadusega anti formaalselt rida demokraatlikke vabadusi ja õigusi. Kuid lubatud vabadused jäid sõnadeks, sest kehtis edasi 1918. aasta novembris kehtestatud sõjaseisukord. Kommunistliku partei tegevus «demokraatlikus» Eesti vabariigis oli keelatud. Riigi surveaparaat poliitilise politsei, Kaitseliidu jms. näol kandis hoolt selle eest, et vaid kahe aasta jooksul (1921.—1923. a.) suleti 16 töölis-

ajakirjete,¹ tööliste koosolekud keelati või aeti laiali, kommunistide üle mõisteti kohut sõjaaja seaduste kohaselt.

EKP tegevuse peatingimuseks sai illegaalse ja legaalse töö ühendamine. Et tugevdada sidemeid linna ja maa töörahvaga, selgitada tööliklassi ja kommunistide ees seisvaid ülesandeid,² kasutas partei ära töörahva legaalsed organisatsioonid: ametiühingud, tööliste spordiühingud, haigekassad, rahvahariduse- ja noorsooseltsid jms.

Nagu varemgi, osutas kommunistlik partei suurt tähelepanu üliõpilaste ja koolinoorsoole. Õppivad töölisnoored tuli välja viia kodanluse propaganda mõjuorbiidist. Nimelt neil esimese maailmasõja järgseil revolutsioonilise kriisi aastail, millal eesti kodanlus oli lääne imperialistide toetusel maha surunud tööliklassi relvastatud võitluse Nõukogude Eesti eest, ilmnes selgelt tema püüd tõmmata õppivaid noori oma sõiduvette, selleks et kindlustada oma jalgealust. Tartu Ülikoolis ja keskkoolides loodi kodanlikke noorsooseltse, kus Edgar Kanti taolised kodanlikud noorukid ülistasid Schopenhaueri ja Nietzsche filosoofiat, kutsudes noori tegelema vaid «oma asjadega».

Kodanluse sellisele poliitikale, mille eesmärgiks oli noorsoo eraldamine poliitilisest elust, seega ka revolutsioonilisest vabadusvõitlusest, vastandas EKP oma poliitika — õppiva ja töölisnoorsoo revolutsioonilisele liikumisele kaasatõmbamise poliitika. Selle poliitika realiseerimiseks üliõpilaste hulgas asus EKP 1921. aasta sügisel Tartu Ülikoolis looma üliõpilaste legaalsel organisatsiooni. Eeldused selleks kujunesid sobivaks. Sellal astus ülikooli grupp mitmete keskkoolide EKNÜ organisatsioonide³ liikmeid, kes moodustasid EKNÜ põrandaaluse üliõpilaste kollektiivi tuumiku. Sinna kuulusid: Anton Vahtmann (Vaarandi),⁴ Mihkel Tulp, Oskar Sepre,⁵ Albert Lipstal jt. Neil kujunes tihe kontakt Tartu Ametiühingute Kesknõukogu juhtivate tegelaste Rudolf Pälsoni, Hans Heidemanni, Voldemar Sassi ja teistega, kellega koos võeti osa Tartu tööliste ja Tartumaa kehvikute võitlusest.

1922. aastal astusid ülikooli Olga Künnapuu⁶, Arnold Veimer⁷

¹ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 430.

² Need ülesanded formuleeriti EKP KK poolt 1920. a. veebruaris väljaantud manifestis Tartu rahu kohta. Peaülesandeks seati kodanliku riigi purustamine, sest vastasel juhul ei vabaneta viletsusest ja palgaorjuse ikkest. Püstitati ka lähemad ülesanded: poliitiliste vangide amnesteerimine, sõjaseisukorra tühistamine maal, demokraatlike vabaduste tagamine ning tihedate majanduslike suhete kehtestamine Nõukogude Venemaaga.

³ EKNÜ loomine algas 1921. a. suvel EKNÜ organiseerimiskomitee asutamise, mis töötas illegaalselt EKP juhtimisel. 1921. a. sügisel valiti EKNÜ Ajutine Keskkomitee. EKP suunas kommunistlikku noorsooliikumist organiseerima ja juhtima J. Kreuksi, J. Lauristini, V. Klementi, O. Lauristini, A. Reveni, R. Pälsoni jt.

⁴ Anton Vaarandi töötab ajakirja «Looming» toimetajana.

⁵ Oskar Sepre töötab ENSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis.

⁶ Olga Lauristin (Künnapuu) töötab Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete arendamise Eesti Ühingu esimehena.

⁷ Arnold Veimer töötab ENSV Rahvamajanduse Nõukogu esimehena.

jt. noorkommunistid. Üha enam kasvas tarvidus legaalse üliõpilasorganisatsiooni järele. 1922. a. sügisel otsustati registreerida ülikooli juures Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts.⁸

Seltsi asutamiskoosolek toimus 29. oktoobril 1922. a. Asutamise momendil astus sellesse ligemale 20 üliõpilast, nende hulgas: Olga Künnapuu, Oskar Sepre, Anton Vahtmann, Arnold Veimer, Albert Lipstal, Mihkel Tulp, Salme Vusvu, Karl Siilivask (sen.), Edmund Sakkeus,⁹ Meeri Rikko, Aleksander Kruusamägi, Anton Poltimäe, Andres Must, Friedrich Niggol, Hans Schmidt jt.¹⁰

Põhikirja kohaselt pidi selts tutvustama üliõpilaste laiu hulki sotsiaal-filosoofiliste mõttevooludega ja kasvatama neist «ühiskondlisi isikuid». Selle eesmärgi saavutamiseks nähti ette avalike referaatide, kõnede, diskussioonide ja kursuste korraldamine, lugemislaua ning raamatukogu asutamine. Seltsi liikmeteks võisid olla nii üliõpilased kui ka vabakuulajad. Kõrgemaks instantiks oli peakoosolek, kõrgemaks täidesaatvaks võimuks aga 5-liikmeline juhatus, kes valiti peakoosolekul õppeaasta esimese semestri algul üheks aastaks. Igal õppeaastal valitav revideeriv kolleegium oli ühtlasi ka kohtuinstantiks, tegeldes liikmete nimekirjast mahakustutamisega. Seltsil olid juriidilise isiku õigused. Lipu värvidena olid ette nähtud punane-roheline.¹¹

PÜS-i kodukord määras, et seltsi liige ei võinud liikmeks olla üheski organisatsioonis, «mille põhimõtted seltsi omadele vastu käivad, väljaarvatud juhud, kus juhatus seda seltsi huves lubab». PÜS ei tunnistanud ka seltsidevahelisi traditsioone ja omavahehises suhtlemises kasutati sõnu «seltsimees» või «seltsiline». Põhikiri nägi veel ette nn. «alaliste külaliste»¹² instituudi, kelleks loeti iga isik, keda üks liige soovitab.¹³

Seega nähtub, et põhikiri ei sisaldanud kodanluse seisukohalt midagi riigivastast või ülikooli raamidest väljuvat, mida kinnitas

⁸ Asutatavale seltsile nime andmisel otsustati pöörduda õppejõu prof. Gustav Suitsu poole, kes oma esseerliku mineviku tõttu ning sellepärast, et tš. lugedes Lääne-Euroopa kirjanduse ajalugu, vahel kritiseeris tõusikkodanlust, oli tuntud vabameelse õppejõuna. Seltsi asutamise tõelistest motiividest Suitsu ei informeeritud. Suits soovitas nimeks panna Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts, 1923. a. lõpul aga tegi H. Heidemann ettepaneku nimetada selts Proletaarseks Üliõpilaste Seltsiks. Et üliõpilaskonna Edustuse valimistel esineti tavaliselt proletaarsete üliõpilaste grupina ja see nimetus vastab palju enam seltsi tegelikele eesmärkidele, siis kasutan edaspidi nimetust Proletaarne Üliõpilaste Selts ehk PÜS.

⁹ Edmund Sakkeus töötab ENSV Prokuratuuris.

¹⁰ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), 2110, nim. 1, s.-ü. 2, l. 4.

¹¹ Tegelikult, nagu mäletab A. Vaarandi, oma lippu ei olnudki. Oli küll selline mõte, et seltsi faktilise suunitluse maskeerimiseks tuleks punasele pinnale rohelised tähed peale kanda, kuid seda ei teostatud. Tegelikult tunnistati vaid punast lippu.

¹² Nii nimetati Tartu noori proletaarlasi ja keskkooliõpilasi, kes PÜS-i tegevusest pidevalt osa võtsid.

¹³ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l-d 2, 3, 15—16.

ka kaasaegne «Postimees»: «... põhikiri otseselt midagi riigivas-
tast ei sisaldanud, mispärast see ka ülikooli nõukogu poolt regist-
reerimist leidis.»¹⁴ Tegelikult aga, nagu allpool näeme, olid PÜS-i
ülesanded palju laialdasemad. PÜS pidi oma tõelisi eesmärke var-
jama, sest vastasel juhul poleks ülikooli valitsus teda kinnitanud
ja proletaarseid üliõpilasi oleks poliitiline politsei hakanud taga
kiusama.

2. novembril esitasid 13 PÜS-i asutamiskoosolekust osavõtnud
üliõpilast avalduse allkirjadega ja põhikirja ülikooli valitsusele
kinnitamiseks. Järgmisel päeval PÜS kinnitavigi ülikooli juures
tegutseva Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsina.

1922. a. 10. novembril koosolekul valiti seltsi juhatus ja revi-
deeriv kolleegium. Juhatusse kuulusid: A. Vahtmann (esimees),
O. Sepre, A. Veimer, M. Rikko, E. Sakkeus; revideerivasse kollee-
giumi: F. Niggol, M. Tulp, A. Lipstal.¹⁵

Kõik liikmed ei olnud muidugi kommunistlikud noored, kuid
peaaegu kõik, nagu mäletab Oskar Sepre, olid pahempoolse maa-
ilmvaatega inimesed.¹⁶

PÜS-il tuli tegutseda rasketes tingimustes. Enamiku üliõpilas-
test moodustasid ju proletariaadi revolutsioonilisse liikumisse
vaenulikult suhtuvad kodanluse ja väikekodanluse võsud, kes olid
ühinenud arvukatesse üliõpilasseltsidesse ja -korporatsioonidesse.
Näiteks kirjutas keegi stud. agr. A. Tomson, kes muide lühemat
aega PÜS-is oli,¹⁷ oma kirjas seltsi juhatusle 1923. a. oktoobris:
«Arvan siiski paremaks, kui üliõpilased poliitika tegemisest
eemale hoiaksid ja teiste maade proletaarlastega vähem tegemist
teeks. Selle niisuguse poliitika tegemisel võivad ka vahest õige
kurbad lõpud olla...»¹⁸

Sellistes tingimustes oli eriti oluline väärtus PÜS-i tegevuse
õigetele ideeliste alustele seadmise juhenditel, mida andis
EKP KK ülesandel PÜS-i kommunistlikele noortele Tartu kõmmu-
nistide põrandaalune organisaator Hans Heidemann.

Näiteks, paljastades poliitilisest võitlusest eraldumise ten-
dentsi, kirjutas ta: «Täiesti lubamata on leigus mõnede proletaar-
sete üliõpilaste seas. Mõni sms. on kätte õppinud, kuidas vaban-
dada passiivsust. «Palju õppida», «aega vähe» jne. Kuulutage
siis lehes, et otsite inimest, kel mõni tund õhtuti aega on. Häbi
asi! Kui mõni nüüd ennem doktoriks või mõneks muuks diplomi
meheks saab, siis ei ole sellega töölisklass midagi veel võitnud.
Nüüd on kibe võitluse ajajärk ja mõnigi diplom võib rahulikult
viibida. Töölise valitsuse ajal jätkub selleks ka aega. Maha
kodanlik unine olek! Tegevusse!» Edasi annab ta juhendeid revo-
lutsioonilistele üliõpilastele: «Ülikooli on juurde tulnud palju pro-

¹⁴ «Postimees» nr. 286, 22. (09.) okt. 1925.

¹⁵ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 4.

¹⁶ O. Sepre, Mälestusi aastatest 1920—1925. Ulesmäge, Tallinn 1958, lk. 28.

¹⁷ ENSV ORKA, f. 927, s.-ü. 6, l. 230.

¹⁸ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 86.

letaarseid üliõpilasi. Nende koondamise peale tuleb tublisti rõhku panna... Jatkake veel kibedamini tegevust! Julgelt ja mehiselt! Looge elavam side tööliste organisatsioonidega ja töölistega. Töölisühisuste ruumid ei ole lukus proletaarsetele üliõpilastele. Siis õpite ka üliõpilaskonnas meie klassi võitlusridade organiseerimise tööd elavamalt tegema. Massilisele kihutustööle proletaarsete üliõpilaste poolt samuti rõhku panna, korraldage mõni suurem avalik koosolek või miiting.»¹⁹

H. Heidemann oli seltsi aktiivsemate liikmetega alatises ühenduses kuni oma arreteerimiseni 18. septembril 1924. a., samuti käis ta ka ise mõnikord seltsi koosolekutel.²⁰

Selliselt muutus PÜS EKP juhtimisel peatselt poliitiliselt kindlaks organisatsiooniks ning ta mõju õppivale noorsoole kasvas. Seda soodustas ka paljude PÜS-i liikmete kuulumine Eestimaa Tööraha Partei²¹ ridadesse. Viimane oli EKP juhtimisel tegutssev revolutsiooniline legaalne töölispartei, mille kaudu juhiti kõiki Tööraha Ühisesse Väerindesse kuuluvaid organisatsioone ja ka PÜS-i.

Lähtudes kommunistliku partei poolt kavandatud juhtnõõridest, planeeris PÜS oma konkreetset tegevust järgmiselt:

1) tegevus «liikmete endi arendamiseks» referaatide pidamise, raamatukogu soetamise, ajakirjanduse muretsemise jms. teel, ning

2) tegevus «väljaspool», s. o. üliõpilaskonnas, koolinoorsoo ja tööliste hulgas.

Märgiti, et üliõpilaskonna hulgas tehtavas töös on peamise tähtsusega proletaarsete üliõpilaste koondamine ja nende huvide kaitsmine.

«Tegevus koolinoorsoos koosneb koolinoorsoo revolutsioonilise osa toetamisest ja juhtimisest kontaktis teiste proletaarsete noorsoo organisatsioonidega. Töölisliikumisest tuleb osa võtta kontsert-miitingute, ringreiside ja kõnekoosolekute korraldamisega.»²²

Nagu allpool näeme, olid mõlemad tegevussuunad tegelikult teineteisest tihedalt läbi põimunud.

PÜS hakkas organiseerima oma tööd rea komisjonide kaudu, nagu juriidilise, statistika-, referaat- ja redaktsioonikomisjoni kaudu. Statistikakomisjonile telliti ajalehed «Tööliste Lipp», «Töö», «Meie Noor-Tööline», «Ühendus», «Vaba Maa», «Päeva-leht», «Eesti Statistika», «Üliõpilasleht». Nendest koguti süste-

¹⁹ ENSV ORKA, f. 927, s.-ü. 6, l-d 4—5.

²⁰ Sealsamas.

²¹ 1920. a. algul loodud poolmenševistlik Eesti Iseseisev Sotsialistlik Töölispartei (EISTP) muutus revolutsiooniliseks legaalseks töölisparteiiks, kui sinna suunati EKP poolt kommunistid A. Murro, J. Saat, J. Kamberg, O. Künnapuu jt., kes paljastasid EISTP liidrite reeturlikku ja kahepaikset poliitikat. Liidrid isoleeriti ja 1923. aastast EISTP nimetas enda ümber Eestimaa Tööraha Parteiiks (ENSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 442 ja 443).

²² ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 11.

maatiliselt poliitilise ja kirjanduslikku ellu puutuvaid teateid.²³ Plaanis oli tellida väljaandeid Nõukogude Liidust ja Saksamaalt. Kuid et rahaline olukord seda ei võimaldanud, pöörduti tasuta väljaannete saamiseks «Die Rote Fahne», «Правда», «Экономическая Жизнь», «Красная Нива», «Красная Ночь» toimetuste poole.²⁴

Käesolevas töös ei ole võimalik anda PÜS-i komisjonide tegevuse sügavamalt käsitlust memuaarsete materjalide ebapiisavuse tõttu.

Sellal pandi alus ka raamatukogule. Raamatukogu komplekteerimiseks pöörduti muuhulgas NSV Liidu Täievolilise Esinduse poole Eestis palvega saata Esinduse raamatukogus sisalduvate raamatute kataloog. «Kirjandus tööstuse, kaubanduse, põllumajanduse ja pedagoogika alalt huvitaks meid kõige enam,» kirjutasid üliõpilased.²⁵

Peale sellealaste sidemete Nõukogude Liiduga oli PÜS-il kontakt ka Prantsusmaaga. Juhatuse ülesandel kirjutas E. Sakkeus 1923. a. märtsis Prantsusmaa Kommunistliku Partei häälekandja «L'Humanité» toimetusele kirja, milles palus saata Jaures'i töid Prantsuse revolutsiooni kohta.²⁶ Oli loomisel side ka Läti progressiivsete üliõpilastega. Sealne Progressiivsete Üliõpilaste Liit otsustas korraldada konverentsi, millest palus osa võtma ka PÜS-i esindajaid.²⁷

Seltsi põhiliseks töövormiks kujunesid diskussiooniõhtud. Kommunistlikku kirjandust saadi Tallinna Ametiühingute Kesknõukogult, töölisajalehtede ja -ajakirjade toimetustelt, põrandaaluse EKP tegelastelt. Tutvuti Marxi, Engelsi ja Lenini teostega ja teiste marksistlike töödega. Saadud kirjanduse alusel peeti rohke kuulajaskonna ees referaate. Teemad olid mitmesugused, näiteks 18. oktoobril 1922. a. peetud üldkoosolekul esines referaadiga «Sotsialismi teaduslik põhjendamine» Edmund Sakkeus. René Favre pidas referaadi teemal «Marksismi poliitiline doktriin».²⁸ Oskar Sepre kõneles niisugustel teemadel, nagu «Töölisklassi taktika võimu valdamisel» (30. okt. 1923) ja «Majanduse kriisi süvenemine Eestis». Robert Cher rääkis teemal «Esperanto», Albert Lipstal — «Einsteini teooria», Artur Valter — «Rahvusküsimus» jne.²⁹ Ettekandele või referaadile järgnesid sõnavõtud ühiskondlike küsimuste valdkonnast, kus teooriat püüti seostada praktikaga, momendiülesannetega. Seltsi kirjandusrühma korraldusel peeti ka kirjandusõhtuid. PÜS-il oli küllaltki oluline mõju Juhan Sütiste arengule, kes astus seltsi liikmeks 1923. a. sügisel. Võib

²³ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 3, l. 26.

²⁴ Sealsamas.

²⁵ ENSV OKRA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 29.

²⁶ E. Sakkeuse mälestused.

²⁷ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 37.

²⁸ Sealsamas, l-d 3, 8.

²⁹ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l-d 134, 135.

arvata, et just siin, proletaarsete üliõpilaste hulgas olles, omandas ta teoreetilisi teadmisi klassivõitlusest ja sotsialismist. Nii hankis A. Vahtmann J. Sütistele aastakäigu nn. «paksu ajakirja» — «Красная Новь», kus avaldasid oma teoseid M. Gorki, V. Majakovski, A. Tolstoi jt. Nende teoseid lugedes tegi J. Sütiste esimesed sammud sotsialistliku realismiga tutvumisel. Pärast ajakirja läbilugemist olivat Sütiste öelnud: «See on hoopis teistsugune kraam kui meil! Ma hingasin nagu värsket õhku.»³⁰ Kuid J. Sütiste tutvumist marksismiga PÜS-is ei tule üle hinnata, see jäi siiski pinnapealseks.

Osavõtt seltsi koosolekutest oli väga elav, sest paljud üliõpilased tundsid huvi sotsiaalsete küsimuste vastu. See aga kutsus esile repressiivsed abinõud ülikooli administratsiooni poolt. Näiteks tulid need ilmsiks seoses kahe PÜS-i poolt korraldatud usuvastase koosolekuga. Nii loeme seltsi erakorralise peakoosoleku protokollist 12. märtsil 1923. a., et on korraldatud kaks usuõppevastast koosolekut. Esimene neist toimus ülikooli peahoone auditooriumis nr. 5, sest aula oli antud Noorte Meeste Kristliku Ühingu kätte. Rääkisid prof. Jaan Sarv, dots. Treiberg³¹ ja prof. Gustav Suits, viimane neist teemal «Uskumatuse usust». Samal ajal esines Georg Meri Noorte Meeste Kristliku Ühingu poolt korraldatud aulakoosolekul, astudes PÜS-i «ketserluse» vastu välja.³² Kujunes midagi võitlusetalolist ateismi ja religiooni pooldajate vahel. Vaatamata «vaenlase» ülekaalukatele jõududele, seisid proletaarsed üliõpilased kindlalt oma positsioonidel. Protokollist loeme: «...Ruum kuulajaid täis kiilutud. Otsustati läbi viia teine koosolek. Anti palve aula saamiseks. Erisummuline tundus, et põhjust nimetamata keelduti. Lõpuks saadi luba Aia tän. 46... Rahvast oli rohkesti.»³³ Kuid et koosolek oli lubatud vaid üliõpilastele, «Postimehe» kuulutuses aga jäi sõna «üliõpilastele» välja, siis hakati sellest kohe kinni. A. Vahtmann käis mitu korda prorektori juures aru andmas.³⁴

Ülikooli koridoridest kästi maha võtta PÜS-i plakatid, põhjuseks olevat olnud asjaolu, et need takistavat liikumist. Teadaandeid ülespanemiseks ei tahetud registreerida. Kaugemale ülikooli valitsus siiski minna ei julgenud. Koosolekud toimusid siiski ja endiselt rohkearvulise kuulajaskonna ees. Nii on teateid 2. nov. 1924. a. toimunud Anatole France'ile pühendatud mälestusõhtust ülikooli aulas, kus esines prof. G. Suits.³⁵ 30. nov. 1924. a. oli ette

³⁰ O. Kruus, Juhan Sütiste ja Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts. «Rahva Hääl» nr. 113, 15. mail 1958.

³¹ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 8.

³² Edmund Sakkeuse mälestused.

³³ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 8.

³⁴ Anton Vaarandi mälestused.

³⁵ Nagu kaasaegsed mäletavad, sidus Suits oma erikursustes Barbusse'i, France'i, Heine, Moliere'i jt. kohta küllaltki oskuslikult käsitletavat materjali kaasaegse ühiskonnaga, tuues selliselt kriitilises valguses esile viimase pahe-sid (A. Vaarandi mälestused).

nähtud Valeri Brjussovile pühendatud mälestusõhtu, kus pidi esinema õppejõud Boriss Pravdin.³⁶ Kahjuks ei ole teada, kas see üritus toimus.

Ka seltsi liikmed esinesid taolistel laiematel koosolekutel referaatidega. Robert Cher esines näiteks antiikfilosoofia teemadel. Ruum oli jälle rahvast täis. Esimene osa loengust oli tutvustav, teises osas aga R. Cher hakkas tõmbama ajaloolisi paralleele Sokratese ja sofistide ning kaasaja vahel, tulles lõpuks «lopsakalt välja sotsialistliku korra kaitsjaks».³⁷ Eespool mainitud A. France'i mälestusõhtul aga esines äsja A. France'i kohta erikursuse ärakuulanud PÜS-i liige J. Sütiste avasõnaga. Säilinud on avasõna konspekt, kus J. Sütiste, rõhutades A. France'i lähedust töötavale rahvale, kirjutab: «See suurim prantsuse kirjandusliku skeptitsismi esitajal intellekt on alati kaasa tunnud sellele ühiskonna klassile, kes võruna pigistavast materiaalsest ülejõust piirat.»³⁸

Ülikooli töös tekkisid sotsifillidel kokkupuuted ka teiste üliõpilasorganisatsioonidega. Legaalse töö võimaluste laiendamiseks üliõpilasnoorsoo hulgas astus rida PÜS-i liikmeid EÜS «Ühendusse». «Ühendus» oma puhtkoodanliku sotslikku suunaga üliõpilaste organisatsioonina tundis mõnevõrra rohkem huvi ühiskondlike küsimuste vastu kui teised üliõpilasseltsid ja korporatsioonid, sest sinna olid koondunud peamiselt ühiskonnateadustega tegelevad üliõpilased, nende hulgas arvukalt juriste. Arvestades seda tegurit sotslikku maailmavaate, nn. reformistliku sotsialismi paljastamise ning vastukaaluks proletaarse maailmavaate propageerimise võimalikkuse seisukohalt, teiselt poolt aga «Ühenduse» varjusurmataolist olekut 1923. a. paiku (tegevliikmeid oli palju, umbes 50 inimest, kuid koos käisid vähesed), otsustasid proletaarsed üliõpilased «Ühenduse» «üle võtta», s. o. muuta ta pahempoolseks, marksistlik-leninliku teooria pinnal seisvaks organisatsiooniks. Heaks eelduseks oli see, et «Ühenduses» oli juba olemas pahempoolne tiib. EKP kohalik põrandaalune keskus kiitis selle mõtte heaks. «Ühendusse» astusid A. Vahtmann, O. Sepre, O. Künnapuu, A. Valtér, J. Martinson (Mardi),³⁹ E. Sakkeus. «Ühenduse» põhiliseks töövormiks, nagu PÜS-ilgi, olid referaatkoosolekud, kus arutati maailmavaatelisi küsimusi. Kuid diskussioonide tulemused olid mõlemas seltsis muidugi erinevad. Seisju PÜS revolutsioonilise klassivõitluse, «Ühendus» aga reformismi pinnal. Proletaarsete üliõpilaste ees «Ühenduses» seisis seega raske ülesanne — oma esinemistes pidid nad mitmesuguste «süütute» teemade sildi all propageerima marksistlikku maailmavaadet.

³⁶ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 38.

³⁷ A. Vaarandi mälestused.

³⁸ O. Kruus, op. cit.

³⁹ Johannes Mardi töötab praegu advokaadina Tallinnas.

Näiteks A. Vahtmann esines referaatidega sellistel teemadel, nagu valgustusaja filosoofid, tahtejõu kasvatamisest jms.⁴⁰

Seega võib väita, et «Ühenduses» kujunes välja puhtkommunistlik tiib.

Kuid «Ühendust» tervikuna siiski «üle võtta» ei õnnestunud. Seltsi sotslik ladvik eesotsas vilistlaskogu esimehe Johan Jansiga alustas vastukampaaniat eesmärgiga «enamlasti» «Ühendusest» välja tõrjuda. Jans esines korduvalt nii suusõnaliselt kui ka ajakirjanduses manitsuskõnedega, nagu «Diktatuurimehed seltses ähvardamas» jne.⁴¹ Siiski paljud ühenduslased sümpatiseerisid PÜS-ile, näiteks Albert Valdes, Jaan Sarv, Anton Hansen-Tammsaare, Eduard Sorgsepp, Villem Jauram jt. Kui 1925. ja 1926. aastail toimus kaks kohtuprotsessi PÜS-i liikmete üle, saatis «Ühendus» seltsi juhtkonna teadmata kaitsjad protsessidest osa võtma. Näiteks esines mõlemal korral ühenduslane advokaat Villem Jauram.⁴² Ühenduslane E. Sorgsepp aga varjas PÜS-i liiget A. Valterit oma korteris pärast viimase vanglast lahtisaamist. «Ühenduse» reaalkomitee meelsusest annab tunnistust ka järgmine fakt: kui tuntud viulikunstnik-kommunist Eduard Sõrmus andis 1922. a. veebruaris rea kontserte, saatis «Ühendus» talle lillekorvi.⁴³

Peale «Ühenduse» tundis PÜS huvi ka EÜS «Veljesto» vastu. «Veljesto» oli kodanlik-natsionalistlik, pisut liberaalse kallakuga üliõpilaste organisatsioon. Proletaarsete üliõpilaste huvi «Veljesto» vastu võiks samuti seletada viimase spetsiifikaga — sinna olid samuti koondunud enamikus ühiskonnateadustest huvitatud üliõpilased.

Revolutsioonilise kuulsuse omandasid proletaarsed üliõpilased õieti siis, kui otsustati osa võtta üliõpilaskonna Edustuse⁴⁴ valimistest 1923. aastal iseseisva nimekirjaga. Valimised võimaldasid PÜS-il oma seisukohti laiemalt propageerida ning esitada nõudmisi proletaarsete üliõpilaste majandusliku olukorra parandamiseks, mis tegelikult oli nende üks põhiülesandeid. Seltsi poolt Edustuse valimisteks väljaantud lendlehes «Proletaarliste üliõpilaste nimekirjas nr. 3» kirjutati: «Üliõpilaskond pole klass, mida ühendavad enam-vähem ühised huvid. Juba keskharidus on praeguses ühiskonnas jõukate eesõigus, seda enam aga kõrgem haridus. Klassiline kuuluvus määrab aga ära ideoloogia, iga üksiku püüded ning huvid. Sellest tingit ka üliõpilaskonna enamus kodanline ideoloogia, mille järelduseks shovinism, püüd mõnutsemisele ja karjerism. Ent meieaja ühiskond on esile too-

⁴⁰ E. Sakkeuse ja A. Vaarandi mälestused.

⁴¹ A. Vaarandi mälestused.

⁴² TRU juriskonsult Villem Jaurami mälestused.

⁴³ Kirjandusteadlase Max Laossoni mälestused.

⁴⁴ Ülikooli vana traditsiooni järgi peeti üliõpilaskonda iseseisvaks organisatsiooniks. Selleks tuli valida oma esindus, nn. parlament. Nii loodi Edustus valimiste teel salajase hääletamisega. Oma esindajaid võisid sinna saata kõik üliõpilaste rühmad, seltsid jne.

nud uue üliõpilastüübi — see on maast madalast puudustega võitlev, nälgiv ja tagakiusatav proletaarlane üliõpilane. Nii omane kui kodanlasele, nii võeras on proletaarlisele üliõpilasele rahvusline vaen, «kõrgema seltskonna» traditsioonid ja sihitu mõnutsemine.» Ja edasi rõhutatakse: «Igas kapitalistlikus riigis on kaks üliõpilaskonda. Nii lahkuminevad, kui nende huvid, nii lahkuminevad nende arusaamised.»⁴⁵ Kritiseerides senise Edustuse tegevust, esitatakse oma nõudmised. Nõutakse «üliõpilaste ühiselumaja» andmist korterikriisi all kannatavatele üliõpilastele. «... Supiköök ärgu näljutagu, nagu senini... Tarbekorral toetagu supikööki ungarlaste tortide arvel. Lugemislauale mitte ainult kodu- ja väljamaa parempoolsed ajalehed, vaid kõigi voolude häälekandjad. Väljamaalt tellimise juures ärgu unustatagu alati Venemaad. «Üliõpilasleht» ärgu trükkigu ainult seda ära, mis Ülikooli Valitsusele ja mõjukaile ringkondadele meeldib. Sõnavabadus «Üliõpilaslehes»! Mitte ainult oma majanduslise seisukorra parandamine, vaid võitlus kodanlike ideoloogia ja kõige, mis ülikoolis mäda. Võitlus kasvava shovinismi vastu. «Üliõpilasleht» on saanud shovinistide häälekandjaks, kust peale hõimujoru ja äärmise rahvuslike propaganda muud ei kuulegi. Proletaarlisele üliõpilasele on võeras rahvuslik vaen. Kõigile rahvustele ülikoolis ühesugused õigused. Võitlus põranda all pesitseva ja paremaid aegu ootava fashismi vastu! Maha vanad balti burshi ja värsked Eesti tõusikkodanluse traditsioonid! Kadugu kitsendused eksamil, mis takistavad põhjaliku hariduse omandamist ja muutuvad üliõpilaste vaimliseks enesetapmiseks...» Ja lõpuks: «Proletaarlised üliõpilased asugu ühendusse töölisorganisatsioonidega ja nendega käsikäes otsekohesesse võitlusse kodanlusega. Ainult proletariaadi vabanemine loob inimväärilise elamisvõimaluse proletaarlisele üliõpilasele...»⁴⁶ Lendleht, mis sisaldab tegelikult proletaarsete üliõpilaste võitlusprogrammi, ei vaja kommentaare!

Edustuse valimised olid tegelikult formaalsed. Et iga korporatsiooni või seltsi liige olf kohustatud hääletama oma organisatsiooni poolt, siis oli juba ette teada, mitu häält antud korporatsioon või selts saab. Oskar Sepre kirjutab, et «selle üle oli sisse seatud tugev kontroll ja hääletajate «masseerimine», mis tegi isegi salajase hääletamise paroodiaks.»⁴⁷ Kuid PÜS-i kandidaatide F. Niggoli, O. Sepre, S. Vusvu jt. poolt antud häälte arv ületas ligi kolmekordselt tema liikmete arvu (umbes 20-liikmeline PÜS sai 61 häält!). Valimised näitasid ühelt poolt, et PÜS-il oli üliõpilaste hulgas suhteliselt suurem poolehoid kui ühelgi teisel korporatsioonil või seltsil, seda hoolimata igasugustest takistustest ja repressioonidest. Näiteks Edustuse valimiste puhul 1923. aastal lasis PÜS trükkida lendlehed ja suured plakatid. Kuid ülikooli

⁴⁵ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 3, l. 9.

⁴⁶ Sealsamas.

⁴⁷ O. Sepre, Mälestusi, lk. 30.

valitsus ei lubanud neid nende revolutsioonilise sisu pärast üles riputada, põhjendades seda sellega, et ta «ei sanktsioneeris sarnaseid mõtteid kui ka väljendust»⁴⁸. Väljaspool ülikooli võimutsesid aga juba poliitiline politsei ja igasugused keelud.

Kuigi PÜS-i esindajate tegevus Edustuses oli tagasihoidlik seal valitsevate tingimuste tõttu, suutsid aktiivsemad seltsi saadikud seal mõndagi ära teha. Näiteks O. Sepre ettepanekul võeti vastu otsus tellida kõigi voolude ajalehed. Ka astus O. Sepre Edustuses välja Pühajärve mõisa üleandmise vastu üliõpilastele, sest isegi kui ta «tooks suure kasugi, esiteks viiks see edustuse oma otsekohestest ülesannetest kõrvale, muutes ta ettevõtjaks, kes januneb kasu järgi, teiseks, see oleks ainult üksikute rikkamate eesõiguseks seal suvitada, kuna suuremal hulgal see aineliselt võimata ja edustus, kui terve üliõpilaskonna huvide kaitsja, ei tohiks üksikuile soodustada eesõigustusi.»⁴⁹

Muidugi teadsid proletaarsed üliõpilased, et Edustus ei ole kogu üliõpilaskonna huvide kaitsja, kuid siinkohal ei saanud liiga teravaks minna kas või juba oma edasiüksiteerimise huvides.

Nagu näeme, osutasid proletaarsed üliõpilased esinemistes ja lendehtedes suurt tähelepanu kehvamate üliõpilaste majandusliku seisukorra parandamisele. Peab ütleva, et võitlus proletaarsetele üliõpilastele õppimisvõimaluste loomise eest läbib punase joonena kogu PÜS-i tegevust. Juba 1922. aastal üleskutses Edustuse valimiste puhul («Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi nimekirj nr. 8»)⁵⁰ rõhutati, et tuleb kohe vähendada õppemaksu ja suurendada õppemaksust vabastatute protsenti «kuni õppemaksu täieliku ärajäämiseni kõigile». Nõudes kehvamatele üliõpilastele toetuslaenu andmist, deklareeriti: «Toetuslaenu küsimus ei tohi muu kribu-krabu kõrval unarusse jääda, vaid selle eest oldagu alati esimesen järjekorran valvel ja võitlusen. Toetuslaen on olulisim abinõu ülikooli kõigile kättesaadavaks tegemiseks!»⁵¹

1923. aastal kõne all olnud uue Edustuse valimise raames aga alustasid proletaarsed üliõpilased juba ulatuslikku kampaaniat kehvamatele üliõpilastele riikliku toetuse saamiseks. Valimisteks koostatud üleskutses käsitleti küsimust selliselt: «Edustus kavatseb üliõpilaskonna maksu seadusandlisel teel sunduslikuks teha, mille järeldusena varsti näeme uute exmatrikuleerit maksujõuetute nimekirju ülikooli seinu ehtimas.»⁵² Näidatakse ka ära, kuhu kogutud summad on läinud: 45% Edustuse 1923. a. eelarvest (ligi 300 000 marka) kulus üksikute välismaasõitudeks ja külaliste vastuvõtmiseks. Ainuüksi Ungari üliõpilaste vastuvõtt läks maksma ligi 100 000 marka.

⁴⁸ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 34.

⁴⁹ Sealsamas, l. 8.

⁵⁰ E. Sakkeuse mälestuste põhjal koostas selle üleskutse PÜS-i liige adv. Johannes Mardi.

⁵¹ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 5.

⁵² Sealsamas, s.-ü. 3, l. 9.

Kritiseerides alljärgnevalt Edustuse tegevust ning näidates, et ta on sisuliselt vaid kodanluse klassi huvide väljendaja ülikoolis, rõhutatakse: «Proletaarliste üliõpilaste rühm tunnustab kogu üliõpilaskonna keskkorraldust ainult niivõrd, kui võrd see võitleb kehvemate üliõpilaste olukorra parandamise eest.» Resümeerides kampaania eesmärke, lõpeb üleskutse sõnadega: «Proletaarliste üliõpilaste tähtsamaks ülesandeks on oma majanduslise seisukorra parandamine ning võimaluste loomine proletaarlastele ülikooli pääsemiseks.»⁵³

Kampaania käigus PÜS-i juriidiline komisjon koostas ja esitas nii Edustusele kui ka ETP Riigikogu rühma kaudu Riigikogule «Eesti Vabariigi Proletaarliste Üliõpilaste Riiklise Toetuse Seaduse eelnõu». Selle põhjal nähti ette toetuse andmine proletaarsetele üliõpilastele ja vabakuulajaile, kes esitavad peale sooviavalduse ka töölisorganisatsiooni töendi ainelise ja perekondliku seisukorra kohta. Vabakuulajad saavad toetust vaid kolme aasta jooksul. Kui nad selle ajaga keskkooli ei lõpeta, katkestatakse toetuse andmine. Toetuse tarvilikkuse määrab ära üheksaliikmeline komisjon, kus on võrdselt esindajaid Ülikooli Nõukogust, üliõpilaskonnast ja Eestimaa Töölisühingute Üldliidust.

Maksimaalseks toetuse summaks oli ette nähtud elatusmiinimum, mille määrab Töölisühingute Üldliit, ning toetust antakse juhul, kui pole mingit muud sissetulekut.⁵⁴

Kuidas sotsifillid seda eelnõu ise motiveerisid? Kirjas ETP Riigikogu rühmale öeldakse: «... Eelnõu ülesanne on nõutada toetust ainult kehvadele üliõpilastele. Seni oli lugu just nii, et stipendiumid langesid jõukate ja tutvustega varustatute kätte, kel juhulkiik summad pummeldamiseks puudusid. Ka ei saa oletada, et praeguses ülikoolis proletaarlasil enamuski oleks — järelikult ei või toetusseadus silmas pidada tervet üliõpilaskonda. Proletaarlane, kes vajab toetust, peab ülikoolis rahuldavalt töötama ja peab tõeste olema proletaarlane. Ilma esimese tingimusega oleks võimatu ülikoolis elamine aastakümnete jooksul, ilma teise tingimusega hakkaks riik toetama rikkaid. Kuid esimesel aastal ei tunne veel fakulteed üliõpilase töökust ega võimisi ja selle tõttu tuleb anda üks aasta toetust ilma fakulteedi otsuseta. Vabakuulajaiks võetakse ülikooli neid, kes lõpetanud keskkooli (ühtluskooli 9) klassi. See on harilikult kõige vaesem kiht, kel võimata keskkooli lõpetada ja kes tõttab ülikooli vabamasse õhkkonda, tehes kolmekordset tööd — ülikoolis, keskkooli kursuse kallal ja raha teenides. Siia kuuluvad ka poliitilistel jt. põhjustel keskkooli vanemaist klassidest väljapukseerit isikud, kes samuti harilikult raskes ainelises seisukorras. Selle tõttu tulebki vabakuulajaile võimalus anda keskkooli eksternina lõpetada, mille päale (ühtlasi ülikoolis töötades) oma kolm aastat kulub. Otsusta-

⁵³ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 3, l. 9.

⁵⁴ Sealsamas, s.-ü. 2, l. 22.

mine selle üle, kes on proletaarlane ja kes mitte, on jäetud proletaarliste organisatsioonide kätte.» Põhjendades Töölisühingute Üldliidu esindajate vajalikkust toetust määravas komisjonis, kirjutati: «Komisjoni enamus on neist, keda ei huvita toetuseandmine proletaarlasile üliõpilasile. Siit võrsub tarve anda proletaarlaste esitajale veto õigus, sel juhusel, kui komisjon katsub... tagamõttega keelduda toetuse andmisest mõnele proletaarlasele, ehk soodustada riiklist toetust rikkaile...»

Üldse on nii selle kui ka järgnevate eelnõude sihiks tuua ülikooli klassivõitlus ja koondada kogu proletaarlane kiht üliõpilaskonnas võitluseks oma olukorra parandamiseks.»⁵⁵ Nii deklareeriti muidugi mitteametlikult. Loomulikult oli selline seaduseelnõu kodanlusele vastuvõetamatu. Kodanlikud kriitikud nimetasid eelnõu «eeskujulikult utoopiliseks» ja «oma erinõudmistega kirjaoskamatuks».⁵⁶ Ajakirjandus aga reageeris sellele laimu ja ähvardustega proletaarsete üliõpilaste aadressil.

Riigikogus võtsid eelnõu toetamiseks ning kodanlike üliõpilaste parasiitlike elukommete paljastamiseks sõna ETP rühma saadikud Rudolf Pälson, Hans Heidemann, peale nende väljaspool rühma olevad Hendrik Allik, Johannes Reesen ja Aleksander Janson. Rudolf Pälson märkis: «... kodanline noorsugu läheb ülikooli mitte selleks, et loovat tööd teha või ühte või teise teaduslikku küsimusse süveneda, vaid nagu kodanlised häälekandjad seda ise seletavad, käib kodanline noorsugu ülikoolis selleks, et oma uurimistöid teha restoraanides... ja selleks, et oma käestäräläinud sisemusele ülikoolis lehkavat ja väljapaistvat koort ümber luua... Seal on need, kelle vanematel on vabrikud ja ärid... nendel üliõpilastel on võimalik prassida ja lõbusõitudel käia ja nende käes peavad aga eduskonna summad tarvitada. Proletaarlisel üliõpilasel peavad aga kõigesuuremate viletsustega rappima.»⁵⁷

Hans Heidemann märkis: «Iga proletaarlane üliõpilane, kui tema läheb ülikooli, ei jää tema mitte tööliklassist eemale ja on järjekult tööliste organisatsiooni liige. Tööliste organisatsioonid ja tööliste parteid on need, kelle kaudu proletaarlisel üliõpilasel oma elulisi, hädalisi nõudmisi avaldavad.»⁵⁸ «Üks juhtumine, kui... määrati stipendiumi kellegile Anton Wachtman'ile (Anton Vaarandi — V. J.), kuid siis kui selgus, et ta proletaarlaste üliõpilaste organisatsiooni liige on, kustutati nimekirjast maha.»⁵⁹

Iseloomustades kodanluse suhtumist eelnõusse, märkis Hendrik Allik: «Meie saame väga hästi aru, et teie selle seaduseelnõu vastu võtmata jätate, sest et see seadus kodanlusele sisuliselt vastuvõetamatu on... Meie teame, et kogu kommunistlik liikumine

⁵⁵ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 81.

⁵⁶ Sealsamas, l. 27.

⁵⁷ II Riigikogu, II istungjärk, protokoll nr. 43 (23), vg. 1483.

⁵⁸ II Riigikogu, II istungjärk, protokoll nr. 40 (20), vg. 1220.

⁵⁹ II Riigikogu, II istungjärk, protokoll nr. 43 (23), vg. 1483.

selle peale on rajatud, et laialiste rahvahulkade seisukord vilets on ja teie seda ei paranda. Kui teie seda viletsat seisukorda parandaksite, siis võidaksite teie iseenesest mõistetavalt nende poolehoiu. Aga vaadake, selles see asi on, et teie seda ei tee ja meie paljastame seda, et teie ei taha seda teha.»⁶⁰

Kuid kõik see oli Riigikogu kodanlikule enamusele nagu vesi hane selga. Eelnõu lükati tagasi juba esimesel lugemisel. «Üliõpilaslehes» ei ilmunud eelnõu kohta ridagi,⁶¹ kuigi sinna saadeti trükkimiseks tekst koos artikliga. Küsimus vaikiti lihtsalt maha. Kogu see kampaania aga näitas noorsoole kodanluse hariduspoliitikat õiges valguses.

Proletaarsed üliõpilased aitasid Tartus ja selle ümbruses EKP-le aktiivselt kaasa rahvahulkade koondamisel Tööraha Ühisesse Väerindesse (TUV), levitades EKP lendlehti, korraldades koosolekuid, kontsert-miitinguid jne. Näiteks paistsid lendlehtede levitamisel silma A. Vahtmann ja S. Vusvu.

1923. a. 1. maiks oli PÜS-il planeeritud mitu kõnekoosolekut seoses lähenevate omavalitsuse asutuste ja II Riigikogu valimisega. Nii esines Arnold Veimer Tartus ja Anton Vahtmann Jõgeval, kus ta propageeris TUV 12 nõudmist. Kui Vahtmann hakkas rääkima TUV sellest nõudmisest, kus nõuti kõigi relvade andmist töörahva kätte, püüdsid teda segada ja kogunenud rahvahulka laiali ajada kohalikud kodanlikud tegelased ja nende käsilased, nn. Pitka-mehed.⁶² Nende hüüded: «Kus noorhärä siis oli oma nõudmistega, kui meie võitlesime (on mõeldud kodusõda — V. J.),» ei leidnud aga mingit poolehoidu. Kohal viibivad mõisatöölised astusid otsustavalt vahele.⁶³

Maaelanikkonna hulgas tehti üldse palju tööd. Peaaegu igal laupäeval sõitis Arnold Veimer maale koosolekuid pidama, pagasiks töölisajakirjandus. O. Sepre käis sel otstarbel Lõuna-Tartumaal Kambja, Vastse-Kuuste, Vana-Kuuste, Kastre-Võnnu, Ahja ümbruses.⁶⁴

Kohale mindi tavaliselt varem, et saada kohalikest töölistelt ja kehvikutelt informatsiooni väärnähtustest ja reaktiooni võimutsemisest kohapeal. Seetõttu olid ka ettekanded elavad ja sisukad. Peaaegu igal koosolekul istus aga 1—2 politseinikku. Üldse kõiki üritusi, mida PÜS tahtis korraldada väljaspool ülikooli seinu, püüdis politsei nii või teisiti takistada. 1923. a. novembris kavatseti pidada kontsert-miiting, millelt saadav tulu pidi minema puu-

⁶⁰ II Riigikogu, II istungjärk, protokollid nr. 21—61, 1923.

⁶¹ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 3, l-d 26, 27.

⁶² 1922. a. asutas Saksa okupatsiooni aegse Bürgerwehr'i (politseiorganisatsioon) esimees J. Pitka nn. rahvuslik-vabameelse partei. II Riigikogu valimistel 1923. a. blokeerus see partei ülejäänud kümne kodanluse partei ehk erakonnaga, moodustades selliselt vastasrinde TUV-le. Nn. rahvuslik-vabameelse partei liikmeid hütigiti Pitka-meesteks ehk Pitka käsilasteks.

⁶³ A. Vaarandi mälestused.

⁶⁴ O. Sepre, Noorpõlve mälestusi. Karastumine, Tallinn 1958, lk. 12.

dust kannatavate üliõpilaste heaks.⁶⁵ Et Tartus ruume ei saadud, otsustati kontsert-miiting korraldada Valgas. Kuulutused olid juba välja pandud, kui politsei keelas ürituse ära. Selts sai kahju ligi 3000 marka.⁶⁶ Kontsert-miitingu kava oli muide vägagi julgelt koostatud. Näiteks olid ette nähtud kõned teemadel: «Kodanline ja proletaarne intelligents», «Kunst ja proletariaat», «Revolutsiooni väljavaated», orkestripaladest: «Varšavjanka», «Internatsionaal» jt.⁶⁷

Arvestades proletaarsete üliõpilaste aktiivsust TÜV võidu heaks korraldatud valimiseelses kampaanias, kutsus Tartu Töölisühingute Kesknõukogu PÜS-i osa võtma TÜV valimiskomitee tööst.

Osavõtu kõrval valimiskomisjonide tööst võttis PÜS oma aktiivsemate liikmete kaudu osa agitatsioonitööst otseselt tööliste kodudes. TÜV Tartu valimiskomiteelt 1923. a. novembri lõpus seltsile saadetud kutses märgiti: «Tartu linnavolikogu valimised on ukse ees. Töörahal puudub oma ajaleht, mis selgitaks meie ülesandeid praegusel silmapilgul. Selle aset peab täitma meie üleskutse valimistele, mis peab tungima igasse hurtsikusse, majasse ja korterisse. Et seda läbi viia, on tarvis, et osa võtaksid kõik tööliste organisatsioonide tegevamad liikmed...», ja edasi kutsutakse PÜS-i liikmeid üleskutsete «laialilaotajate» koosolekule.⁶⁸

Rida seltsi liikmeid (Robert Cher jt.) esitati TÜV kandidaadideks Tartu linnavolikokku, mis annab tunnistust proletaarsete üliõpilaste suurest autoriteedist Tartu tööliste hulgas.

PÜS-i töö soodustas TÜV edu Riigikogu, eriti linnaomavalitsuse valimistel.

Revolutsioonilised üliõpilased võtsid osa ka tööliste ametiühingute ja teiste töölisorganisatsioonide tegevusest. Näiteks seltsi juhatuse koosolekul otsustati osa võtta Tartu töölisühingute juhatuste esindajate koosolekust 10. oktoobril 1923, kuhu üliõpilaste esindajana pidi minema Aleksander Selli.⁶⁹ Robert Cher omakorda tervitas Tööliste Esperanto Seltsi koosolekul seda seltsi proletaarsete üliõpilaste poolt.⁷⁰ A. Selli võttis osa ka Tartu Nahatöölise Ametiühingu aastapäeva tähistamisest 2. detsembril 1923. a.⁷¹

Revolutsioonilised üliõpilased aitasid organiseerida ka tööliste meeleavaldusi kodanluse vastu. Näiteks olid seltsi liikmed aktiivsed osavõtjad 1923. a. 1. mai puhul korraldatud meeleavaldusest Tartus. Rongkäigu korraldas Tartu Töölisühingute Kesknõukogu

⁶⁵ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 105.

⁶⁶ Sealsamas, s.-ü. 1, l. 14.

⁶⁷ Sealsamas, s.-ü. 3, l. 7.

⁶⁸ Sealsamas, s.-ü. 2, l. 113.

⁶⁹ Sealsamas, s.-ü. 1, l. 28.

⁷⁰ Sealsamas, l. 37.

⁷¹ Sealsamas, l. 33.

linnast Tähtvere parki. Et kodanlus otseselt ei tahtnud selliseid demonstratsioone ära keelata, kuulutas ta 1. mai kevadepühaks. Et ära tõmmata tähelepanu töölisrõngkäigult, toodi tänavatele sõjaväeosad ja kodanlikud organisatsioonid. Kui töölisrõngkäik oli siirdumas Tähtvere parki, tormas sellele mäenõlval vastu ratsaväeosa. See oli provokatsioon, sest teati täpselt, millal rõngkäik parki jõuab. Rõngkäik nihkus paremale teepoolele, et väeosa mööda lasta. Selle asemel aga, et mööduda, juhtisid ohvitserid oma hobused otse inimeste peale. Kuid sõdurid ilmselt ei rutanud inimeste laialiajamisega. See asjaolu ärritas ohvitseri veelgi enam. Üks neist, rittmeister Reeman, juhtis hobuse plakatikandja töölise Kuhlbergi peale, püüdes mõõgaga loosungit purustada.⁷² Mitu inimest sai vigastada hobuste all. Ratsaväeosa oli sunnitud kiiresti lahkuma, sest juba kõlasid vihased protestihüüded ja otsiti tänavakive.

ETP Riigikogu rühm esitas valitsusele arupärimise ettepaneku «Tartus 1. mail töölise rõngkäigul sõjaväe poolt toimepandud vägivalda kohta». Märgitigi, et see ei olnud tavaline väeosade «jalutuskäik», vaid siin püüti provotseerida töölise ja üliõpilaste vastuhakku, et oleks alus arveteõiendamiseks rõngkäiguga. Aleksander Janson sõnavõtust Riigikogus selgub ka üliõpilaste osa rõngkäigu läbiviimisel. Ta toob esile kaks asjaolu, mis sundisid kodanlust korraldama sõjaväe «vasturõngkäiku»: 1) varasemad selletaolised rõngkäigud on Tartus alati rahulikult möödunud. Nüüd aga, mil Tartu Töölisühingute Kesknõukogus on kommunistid enamuses, tuleb rõngkäiku terroriseerida; 2) rõngkäigust võtsid osa ka üliõpilased. A. Janson märkis: «Küll on raskusi tehtud, et proletaarlaste lapsed ei saaks keskkooli lõpetada ega omale kutseõigusi omandada, kuid siiski härrade Bauer'ite (tolleaegne haridusminister — V. J.) isamaalise higistamise peale vaatamata poevad tahmanägude lapsed ülikooli ja jäävad sealjuures proletaarlasteks, võtavad töölisliikumisest osa. Härra sõjaminister aga ei või lubada seda... Tarvis neid hirmutada, tarvis neilt isu ära võtta töölisliikumisest osavõtmiseks.»⁷³

Ja kuigi meil pole teada üliõpilaste osavõtu nimeline ja arvuline külg demonstratsioonidest, on teada, et ka 1924. aastal, vaatamata toimepandud repressioonidele rea PÜS-i liikmete suhtes, võttis 1. mai meelevaldusest osa üliõpilasi.⁷⁴

PÜS-il oli kontakt ka töölisajakirjandusega. Nii tegi O. Sepre PÜS-i juhatuse koosolekul 21. veebruaril 1923. a. ettepaneku toetada 2000 margaga TÜV häälekandjat «Tööline».⁷⁵ Omakorda PÜS palus «Töölise» tegevtoimetajat J. Lauristini saata Nõu-

⁷² II Riigikogu, I istungjärk, protokollid nr. 1—20, 1923. Protokoll nr. 4, vg. 163.

⁷³ II Riigikogu, I istungjärk, protokoll nr. 11, vg. 361.

⁷⁴ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 17.

⁷⁵ Sealsamas, l. 24.

kogude Liidus ilmuvaid ajakirju statistiliseks bibliografeerimiseks.⁷⁶

9. veebruaril 1923. a. toimunud seltsi juhatuse koosolekul otsustasid üliõpilased tõlkida võorkeeltest töölisajakirjandust ja kirjandust. Selleks otsustati pöörduda tähtsamate töölisorganisatsioonide — Eestimaa Töölisühingute Üldliidu, Tallinna ja Tartu Ametiühingute Kesknõukogude, Maatöölise Liidu, Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei, EISTP poole, et välja selgitada kirjandus, mida oleks töörahva huvides vaja kõigepealt tõlkida.⁷⁷ Kahjuks ei jõutud seda üritust teostada.

Oluliseks lõiguks proletaarsete üliõpilaste tegevuses väljaspool ülikooli oli töö proletarise koolinoorsoo seas, mis koosnes «koolinoorsoo revolutsioonilise osa toetamisest ja juhtimisest kontaktis teiste proletarliste noorsoo organisatsioonidega».⁷⁸ Kohalikud Tartu koolinoored võtsid seltsi tööst, ta koosolekutest osa «alaliste külalistena» — 1923. a. II semestril oli neid 25 inimest.⁷⁹ PÜS-i ees seisis tähtis ülesanne — organiseerida seltsile juurde uusi liikmeid. Üle kogu maa olid määratud organisaatorid, kes, pidades sidet koolinoortega «organiseerivad sotsfilide tulevase liikmeid».⁸⁰ Nii pidi Arnold Veimer uusi liikmeid «juurde võtma» Harjumaalt, Valgast, Võrust; O. Sepre, R. Cher ja S. Vusvu Tallinnast ja Viljandimaalt; A. Selli Virumaalt; A. Vahtmann Petserist; A. Valter Pärnust; H. Nael ja Jürgen Tartust.⁸¹ Seda tööd jõuti teha siiski võrdlemisi põgusalt.

1923. aastal kerkis teravalt päevakorda küsimus usuõpetuse õpetamise sisseviimise kohta koolidesse. Valitsus andis kiriklike ringkondade survele selle küsimuse rahvahääletusele. EKP orienteerus kiirelt olukorras ning vastulöögina sellele aktile algatas võitluskampaania usuõpetuse koolidesse sisseviimise vastu. Progressiivsed töölisnoored ja üliõpilased suunati Tartust maale agiteerima usuõpetuse koolidesse sisseviimise vastu. Ja kuigi

1923. a. veebruaris toimunud rahvahääletusel toetas usuõpetuse vabatahtliku õppeainena koolidesse sisseviimist vaid 48% hääleõiguslike kodanike üldarvust, sai klerikaalide nõudmine siiski enamuse; sest paljud hääleõiguslikud kodanikud ei võtnud hääletamisest üldse osa.⁸² Selle kampaania käigus 1923. aastal organiseeriti ametiühingute noortekomisjonide⁸³ initsiatiivil noorsoo

⁷⁶ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 4, l. 8.

⁷⁷ Sealsamas, s.-ü. 1, l. 22.

⁷⁸ Sealsamas, l. 11.

⁷⁹ Sealsamas, s.-ü. 3, l-d 26, 27.

⁸⁰ Sealsamas.

⁸¹ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 28.

⁸² Vt. H. Saarniit, Kirik kodanlike natsionalistide klassihuvide teenistuses aastail 1920—1940. — Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis, Tallinn 1956, lk. 265.

⁸³ Tartu ametiühingute noortekomisjoni liikmed olid Richard Mikker, Leonhard Raudjal, Linda Kurg, Arnold Puha, Johannes Miller, Aleksander Arst, Elmar Kauer.

poliitilised kursused nn. ilmaliku leeri nime all. Kursused olid mõeldud vastukaaluks kiriklikule leerile. Järjekordselt näitasid oma organiseerivat kätt siin proletaarsed üliõpilased. 9. veebruaril 1923. a. toimunud seltsi juhatuse koosolekul otsustati: «Tööl. Üh. Kesknõukogu poolt korraldatava «Ilmaliku Leeri» heaks kordaminekuks otsustab juhatus seda toetada oma jõududega.»⁸⁴ Oskar Sepre valiti selleks Kesknõukogu juhatusega läbirääkimisi pidama. Ja 21. veebruaril 1923. a. toimunud PÜS-i juhatuse koosolekul võib O. Sepre juba teatada, et ilmaliku leeri juriidilise külje «võtab Kesknõukogu oma hoolde, kuna tegeline korraldus jääb meie hoolde»⁸⁵. Sisuliselt seisnesid kursused mitmesuguseid teaduslasid käsitlevate loengusarjade läbiviimises. Loengutega esinesid O. Sepre, A. Veimer, O. Künnapuu, A. Selli, A. Valter. Töolisliikumise ja noorte hulgas tehtava töö küsimusi käsitlesid H. Heidemann ja R. Pälson. Eriti populaarne oli O. Sepre filosoofia-alane 6-nädalane loengutesari, mille käigus töötati läbi K. Marxi «Kapital» ja teised tööd. A. Veimeri loengud olid pühendatud majandusteaduslikele küsimustele, nagu tootlike jõudude ja tootmissuhete vahekord jms. Mihkel Tulp aga pidas loenguid inimese tekkest, ühiskonna ajaloolisest arenemisest. Usuprobleemide näitlik arutamine toimus «papi Janson» (A. Janson) juhtimisel.⁸⁶

Leerist võttis osa umbes 40 inimest, põhiliselt töölisnoored. Loengud toimusid õhtuti, pärast tööd, à 4—5 tundi. Kõik see näitab, et noortel valitses asja vastu suur huvi.

Tekib küsimus, kust sai PÜS selliseks ulatuslikuks tegutsemiseks sissetulekuid. Kodanlikel korporatsioonidel ja seltsidel ülikooli juures olid vilistlaskogud, millele liikmed, teenides tavaliselt heapalgalistel kohtadel, maksid suurt vilistlasmaksu. Sellele lisandusid annetused. Kuid sotsifillidel puudus selline toetus. Oldi pidevas rahalises kitsikuses. Seetõttu ei saadud ruume üürida. Seltsi kantselei ja asjaajamine olid üliõpilaste kortereis, näiteks vahepeal asus see Roosi tn. 45a—12, siis Viljandi tn. 10 jne. Koosolekuid peeti samuti üliõpilaste juures. Suuremate ürituste jaoks püüti saada ülikooli auditooriume või aulat, kuid hiljem keelati nende kasutamine mitmesuguste ettekäänete all ära. Ei saadud tellida ka ajakirju ja ajalehti oma lugemislauale.

Sellises olukorras tuldi mõttele asutada Toetajate Kogu. Selleks alustati 1923. a. oktoobris eeltöid. Koostati Toetajate Kogu põhikiri ning seltsi liikmele Olga Künnapuule tehti ülesandeks põhikiri kinnitada ja alustada Toetajate Kogu liikmete registreerimist Tallinnas.⁸⁷ Ettepanekud Kogu liikmeks astumiseks tehti tähtsamatele EKP tegelastele H. Allikule, P. Keerdole, H. Heidemannile, R. Pälsonile, A. Jansonile, J. Reesenile, J. Tombile, J. Lau-

⁸⁴ ENSV, ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 23.

⁸⁵ Sealsamas, l. 24.

⁸⁶ Tartu tehase «Tehnik» töötaja sm. Kütiku mälestused.

⁸⁷ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 78.

ristinile jt. Ettepanekulehes Toetajate Kogu liikmeks astumiseks põhjendasid proletaarsed üliõpilased oma sammu selliselt: ««Toetajate Kogu» asutamine on tingitud eeskätt seltsi raskest ainelisest olukorrast. Kogu seltsi tegevus ja kõik kavatsused, nagu — proletaarliste üliõpilaste huvide kaitse, propaganda üliõpilaskonnas ja koolinoorsoos, raamatukogu muretsemine, kontsert-miitingute ja kõnekoosolekute korraldamine üliõpilastele, töölistele ja koolinoorsoole — kannatavad selle all. Kodanlised üliõpilasseltsid, kel päälegi igasugune laialdasem tegevusala puudub, saavad ainelistest raskustest üle vilistlaskogude toetuse abil. «Sotsfilil» peaaegu puuduvad ülikooli lõpetanud liikmed ja needki vähesed, kel korda läheb ülikooli lõpetada, on valitseva surve tõttu ainelises kitsikuses ja ei suuda üksi seltsi küllaldaselt toetada. Ka ei taha «Sotsfil» kodanliste üliõpilasseltside eeskujul eralduda muust maailmast ja piirduda oma «T. K.» loomisel diplomeerit haritlastega.

Neil põhjustel otsustas «Sotsfil» asutada «T. K.» proletariaadi teadlikumatest ja aktiivsematest jõududest ja töölisorganisatsioonidest...»⁸⁸

Seega siis kaks eesmärki: 1) ainelise toetuse kindlustamine seltsile ja 2) Toetajate Kogu liikmete kaudu sidemete tihendamine tööliklassi ja kogu töölisliikumisega.

22. nov. 1923. a. toimus Tallinnas «Tööliste Keldris» PÜS-i Toetajate Kogu asutamiskoosolek, millest seltsi esindajana võttis osa O. Sepre.⁸⁹ Põhikirja järgi võisid Kogu liikmeks olla «PÜS-i vanemad liikmed ja ülikoolist väljaastumise tõttu seltsist lahkunud liikmed, töölisliikumise tegelased ja kõik proletaarlased, kes isiklikust tööjõust elavad...», aga samuti töölisorganisatsioonid. Üldkoosoleku kutsus kokku juhatus võimalikult töölisühingute või muude töörahva kongresside ajal ja viimastega ühes linnas. Üldkoosolek kuulab ära PÜS-i aruande ja määrab ära liikmete aineliste kohustuste miinimumi igale liikmele eraldi.⁹⁰

Seega nähtub põhikirjast, et Toetajate Kogu, asudes Tallinnas, pidi ideoloogiliselt suunama seltsi tegevust. Peamiseks põhjuseks, mis tingis Toetajate Kogu asutamise Tallinnas, oli asjaolu, et Tallinn oli proletariaadi peamiseks kontsentreerumiskohaks, siin asusid kesksed töölisorganisatsioonid, siin töötasid ka Kogu liikmeks astunud tähtsamad põrandaaluse EKP tegelased. Teisest küljest aga, nagu nägime, pidi PÜS andma aru töölisorganisatsioonidele ja töölisliikumise tegelastele, mis jällegi sidus seltsi töölisliikumisega.

Kuid seltsi aeline olukord jääb ka nüüd viletsaks, sest Toetajate Kogul pole mitte alati õnnestunud üliõpilaste vajadusi rahuldada. Oma kirjas PÜS-ile kirjutab seoses ülikoolist lahkumisega Kogu liikmeks astunud O. Künnapuu: «Tunnen kaasa Teie rahavalule... kuid pean kahjuks Teie illusiooni parlamendi

⁸⁸ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 80.

⁸⁹ Sealsamas, l. 108.

⁹⁰ Sealsamas, l. 28.

meeste (ETP Riigikogu rühma saadikud — V. J.) suurest rahakotist hävitama. Need mehed imevad näljakäppa nagu iga teine. Palgast, mis vabariik maksab ja mis mitte suur ei ole, peavad nad rühma kassa täitma, ise elama, kõiki töölisorganisatsioonide ja ettevõtteid toetama, töölistamaja ostma, poliitilisi vange toitma jne. jne. 20 päeva enne kuu lõppu on kõigil taskud tühjad...»⁹¹

* * *

TÜV suur võit Riigikogu valimistel 1923. a. kevadel, eriti aga linnavolikogude valimistel 1923. a. lõpul (Tartus anti TÜV poolt 25% häältest) põhjustas viha ja paanikat kodanluse ridades. Kodanliku valitsuse survele tühistati seadusevastaselt valimised Tallinnas. Kuid kodanlus teadis, et uued valimised annavad TÜV-le veelgi rohkem hääli, seetõttu paiskas ta uue terrorilaine töörahva ja ta organisatsioonide vastu. 21. jaanuaril 1924. a. rüüstati üle maa ligi 300 töölisorganisatsiooni. Arreteeriti töölisorganisatsioonide aktiiv, TÜV saadikud Riigikogus ning linna- ja maavolikogudes.

Kannatasid ka PUS-i read. Juba 1923. a. lõpus arreteeriti A. Veimer ja A. Valter, nüüda aga — O. Sepre ja O. Künnapuu. Läbiotsimisel O. Sepre juures leiti «mitmesugust kommunistlikku materjali», näit. Bela Kuni raamat «Was wollen die Kommunisten», Karl Liebknechti «Die Junge Garde» jm., VSDTP IX kongressi venekeelseid stenogramme, Kominterni ajakiri nr. 22, samuti kõnede plaanid teemadele: proletariaadi diktatuur ja demokraatia, poliitiline revolutsioon, võimu võtmine parlamendi kaudu.⁹²

Arreteeritud seltsimeestele otsustati osutada ainelist ja juriidilist abi. Näiteks A. Veimeri ja A. Valteri vangistamise puhul laskis PUS 1923. a. detsembris välja üleskutse oma liikmetele, kus neid paluti organiseerida toetussummade kogumine annetuslehega. Üleskutses märgiti: «Mõlemate vangistamine on olnud suureks kaotuseks. Olles ilmekamaina ning tahte jõulisemaina tegelasina on nad töölistliikumises suutnud omandada lugupidamisväärse autoriteedi kindla taktitunde ning hää poliitilise mõtlemissvõime... Sellepärast on tekkinud vajadus nende seisukorda rahaliste annete abil kergendada...»⁹³ 1924. a. veebruaris otsustati neile «toidurahaks määrata» 500 marka.⁹⁴ 1924. a. mai-kuuks oli kõigi vangistatud seltsi liikmete jaoks korjatud 4000 marka.⁹⁵

Endistele ÜENPÜ Tartu osakonna liikmetele, aktiivsetele

⁹¹ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 88.

⁹² II Riigikogu, III istungjärk, protokollid nr. 62—97, 1924. Protokoll nr. 87 (26), vg. 1462.

⁹³ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 2, l. 132.

⁹⁴ Sealsamas, s.-ü. 1, l. 35.

⁹⁵ Sealsamas, l. 17.

kommunistlikele noortele ja töölisliikumise tegelastele O. Tuulele ja J. Osjametsale otsustati 1924. a. veebruaris saata vanglasse pakk 500 marga väärtuses.⁹⁶

Üldse korraldab PÜS 1923. a. lõpust midagi kampaaniataolist vangistatud seltsi liikmete ja poliitvangide rahaliseks toetamiseks. Peale selle otsustati arreteeritud seltsi liikmeid toetada ka juriidiliselt, selleks otsustati «astuda samme ülikooli valitsuse ja asjatundjate juures, et kergendada vangistatud sm-te protsessi...»⁹⁷

Samal ajal aga nii O. Sepre kui ka A. Veimer mitte ainult ei loobunud igasugusest kaitsest, vaid tahtsid protsessil esineda kui töölisorganisatsioonide liikmed. Seoses sellega võime lugeda PÜS-i liikme Salme Vusvu ühest kirjast (27. 10. 1924) järgmist: «... Arnold Veimer ise ei tahtnud endale kaitstjat, mis ka arusaadav. Mis on abi advokaadist proletaarlasel kodanlikus riigis?

... Kas Sotsfil lõpuks oma seltsimeeste päästmiseks öelda ei taha, et Sepre ja Veimer olid «demokraatlise» vabariigi ideelised poolehoidjad. Mina isiklikult arvasin hääks, kui antakse meie seltsimeestele kiitustunnistus ylikooli valitsuselt nende õppetöö edasijõudmise kohta ja Proletaarliselt Yliõpilasseltsilt, kui tugevamate liikmete yle. Kuid Sepre vaatas asja peale teisiti. ... Esmaks ei taha ta protsessis olla kui yliõpilane, vaid proletaarlane, töölisorganisatsiooni liige. Teiseks, arvas Sotsfili mitte protsessiga segada, kartes kahjutoovat mõju. Sama loodan ka Veimerilt...»⁹⁸

Suurte arreteerimislainete tulemusena toimus 1924. a. novembris nn. «149 protsess». 46 kaebealuse hulgas, kes mõisteti eluks ajaks sunnitööle, olid kommunistid Paul Keerdo, Olga Künnapuu, Joosep Saat, Oskar Sepre, Arnold Veimer jt. Kõiki neid süüdistati selles, et nad tegid «kihutustööd töörahva ühise väerinna kasuks, kommunistide kasuks ja Eestimaa töörahva partei kasuks...»⁹⁹ Konkreetsetl Septet süüdistati selles, et ta ETP partei Tartu osakonna liikmena viis läbi agitatsiooni, rännates küläst külä ja «pidades kommunistlikke kõnesid» Kodijärve, Puurmani, Härjanurme vallas ja mujal.¹⁰⁰

Jaan Tomp aga, kes oli ka Toetajate Kogu liige, anti välja-kohtu alla ning tapeti 14. novembril 1924. a.

Pärast 27. novembril lõppenud nn. «149 protsessi» kirjutasi kodanlikud ajalehed rahuldustundega lõppenud «kommunistlikust hädaohust».

Kuid kodanluse terror ei lämmatanud töölisliikumist. Vastupidi — viimane laienes järjest, avaldades lõpuks 1924. a. 1. det-

⁹⁶ ENSV ORKA, f. 2110, s.-ü. 1, l. 35.

⁹⁷ Sealsamas, l. 38.

⁹⁸ Sealsamas, s.-ü. 3, l. 2, 3.

⁹⁹ II Riigikogu, III istungjärk, protokollid nr. 62—97, 1924. Protokoll nr. 87 (26), vg. 1463.

¹⁰⁰ II Riigikogu, III istungjärk, protokoll nr. 87 (26), vg. 1462—1463.

sembri relvastatud ülestõus. Tööraha revolutsioonilise aktiivsuse kasvu soodustasid ühelt poolt ta olukorra järsk halvenemine seoses majanduskriisiga, mis jõudis kulminatsioonipunkti 1924. a. teisel poolel. Teiselt poolt aga tõstis töörahva viha viimse piirini kodanluse arveteõiendamine revolutsioonilise töölisliikumise juhtivate tegelastega.

Suured lahingud kodanlusega olid alles ees.

Meile on teada ka PÜS-i ja ta Toetajate Kogu mõnede liikmete osavõtt 1. detsembri relvastatud ülestõusu ettevalmistamisest Tartus. Sellega tegeles kuni oma arreteerimiseni 18. septembril 1924. a. ETP Tartu osakonna juht, PÜS-i Toetajate Kogu liige Hans Heidemann. Ta oli sunnitud töötama põranda all. See tingis aga sidepidajate vajaduse, kelledena tegutsesid töölisnoored ja üliõpilased, sealhulgas PÜS-i liige Salme Vusvu, üliõpilane Abramson ja teised.¹⁰¹ Proletaarsed üliõpilased Voldemar Telling ja Paul Jürgen aga võtsid vahetult osa põrandaaluste lööksalkade moodustamisest, «riigivastaste» üleskutsete paljundamisest ja levitamisest, tegutsedes koos Tartu töölisnoorte Elmar Naela, Jaan Osjametsa, Eduard ja Johannes Treierite ja paljude teistega.

Need ja veel paljud teised faktid tõendavad veel kord, et proletaarsed üliõpilased koos Tartu organiseeritud töölisnoortega, olles tihedates sidemetes Tartu põrandaaluse parteikeskuse juhtide H. Heidemanni, V. Sassi ja teistega, aitasid EKP-le kaasa tema poliitika realiseerimisel linna ja maa töörahva laiaades kihtides. Kuid 1. detsembri 1924. a. töörahva relvastatud ülestõus suruti metsikult maha. Algas üldine pealetung säilinud revolutsioonilistele töölisorganisatsioonidele. Ohjeldamatu terrori ja nationalistliku demagoogia otseseks jätkuks oli nn. «77 protsess», mis toimus 1925. a. juulikuus Tartus sõjaringkonnakohtus ning kus mõisteti kohut H. Heidemanni ja teiste väljapaistvate EKP tegelaste üle. Protsessi oli kohtualustena kaasa tõmmatud ka proletaarseid üliõpilasi, näiteks eespool mainitud Voldemar Telling ja Paul Jürgen.

Tegelikult oli «punane kindral» (nii nimetas kodanlus Heidemanni) juba enne seda tagaselja surma mõistetud ja «kommunistide suurprotsess Tartus», nagu kodanlikud häälkandjad seda nimetasid, oli vaid sildiks. 25. juulil 1925. a. väljakuulutatud kohtuotsuse põhjal mõisteti teiste hulgas V. Telling eluksajaks sunnitööle ja P. Jürgen 8 aastaks sunnitööle.¹⁰²

Üksteisele järgnenud arreteerimiste tõttu vahetult pärast töörahva relvastatud väljaastumist 1. detsembril 1924. a. vähenes ka PÜS-i liikmeskond rohkem kui poole võrra. Selts suleti ülikooli nõukogu otsusega 5. detsembril 1924. a. Otsust motiveeriti nii: «... kuna sotsiaal-filosoofilise seltsi mitmed liikmed võtsid

¹⁰¹ Tartu Aparaaditehase ökonomisti sm. Visnapuu mälestused.

¹⁰² ENSV ORKA, f. 927, s.-ü. 203, II, l-d 76—87.

osa riigivastasest tegevusest ja Nõukogu ei saa vastutust endale võtta seltsi tegevuse pärast, otsustatakse selts sulgeda.»¹⁰³

Kodanlik ajakirjandus tõstis sel puhul häält. «Vaba Maa» kirjutas, et sotsiaal-filosoofilisel ühingul kui noorte organisatsioonil oli eesmärk arendada üliõpilaskonnas kommunistlikku kihutustööd ja võita aktiivseid tegelasi kommunismile.¹⁰⁴ «Postimees» «selgitas»: «Nagu selgus, oli sotsiaal-filosoofiline üliõpilaste selts ellu kutsutud ja tegutsenud selleks, et koondada ja ette valmistada õppivat noorsugu väljaastumiseks Eestis maksva riigikorra vägivaldseks kukutamiseks...»¹⁰⁵ Suurimat viha tekitas kodanluses asjaolu, et PÜS oskas oma revolutsioonilist tegevust osavalt varjata legaalsuse sildiga. Selle tõttu ei õnnestunud seltsi illegaalset tegevust avastada tüki aja jooksul. «Vaba Maa» kirjutas sel puhul: «Sarnane avalik ühendus on palju kardetavam pörandaalusest, sest oma kahesuguse põhikirjaga veavad nad politseid ninapidi.»¹⁰⁶ «Postimees» kirus: «... hästi tarvitatud maski taha olid peidetud kominterni ülesandel akadeemilised inimesed selleks, et kihutustööd kanda ka ülikooli seinte vahele ja seal ette valmistada nõukogude valitsusele meelepäraseid massi juhte.»¹⁰⁷

Viis aktiivsemat PÜS-i liiget anti sõjaministri käskkirja nr. 358 alusel 16. juulist 1925. a. sõjaringkonnakohtu alla. Seda selleks, et «riigivastastele» üliõpilastele määrata karm karistus ning sellega eesrindlikku üliõpilasnoorust eemale hirmutada sotsialismist. Need olid: Robert Scher, Anton Vahtmann, Harald Nael, Albert Lipstal ja Mihkel Tulp. Neid süüdistati selles, et «nad 1923. ja 1924. aastal meelega ühinesid Eestis tegutseva organisatsiooniga nimetusega «Tööraha Ühine Väerind», mis keskkohast Tallinnast juhitud ja osakaupa keskkohale alluvate üksustena üle vabariigi territooriumi laiali paigutatud olid, mille ühingu juhtiv organisatsioon nimetusega Eesti kommunistlik partei... ühes keskkomiteega pöranda all asus ja kuhu kuulusid mitmesugused organisatsioonid — muuseas ka Tartu Ülikooli juures asuv sotsiaal-filosoofiline üliõpilaste selts ja mässugune organisatsioon nendele süüalustele, teadvalt koondunud oli Eestis maksva riigikorra väevõimuga kukutamiseks ja kommunistlike partei ainuvalitsuse maksmapanemiseks «proletariaadi diktaatori» nime all, kusuures tähendatud organisatsiooni sihi edendamiseks:

Cher — olles Tartu ülikooli juures asuva sotsiaal-filosoofilise üliõpilaste seltsi liige ja juhtiv tegelane ning Tartu linna volikogu «ühise väerinna» rühma kandidaat, Eesti kommunistlike partei pörandaalustelt tegelastelt saadud

¹⁰³ «Postimees» nr. 42, 12. veebr. 1926.

¹⁰⁴ «Vaba Maa» nr. 246, 23. okt. 1925.

¹⁰⁵ «Postimees» nr. 286, 22. (09.) okt. 1925.

¹⁰⁶ «Vaba Maa» nr. 35, 11. veebr. 1926.

¹⁰⁷ «Postimees» nr. 288, 24. (11.) okt. 1925.

juhtnööride järele Tartus õppiva noorsoo seas «Töörahma ühise väerinna» kasuks riigivastast kihutustööd tegi;

Tulp, Nael ja Lipstal — olles ... Eestimaa töörahma partei Tartu osakonna liikmed Eesti kommunistlise partei põrandaalustelt tegelastelt saadud juhtnööride järele Tartu õppiva noorsoo seas «ühise väerinna» kasuks riigivastast kihutustööd tegid;

Vachtmann — ... a) Tartus õppiva noorsoo seas «ühise väerinna» kasuks riigivastast kihutustööd tegi, b) Jõgeval riigivastast kihutustööd tegi ja c) ühes E. kommunistlise partei põrandaaluse tegelase Hans Heidemanniga Tartus «ühist väerinda» organiseeris ja kommunistlisi kihutuskoosolekuid pidas.»¹⁰⁸

Siinkohal esitatud väljavõte süüdistusaktist näitab, kuivõrd nõrgalt suudeti argumenteerida neid kaalukaid väiteid ning kui imestamisväärset sarnased on igaühele eraldi esitatud süüdistused. Need asjaolud olid üheks põhjuseks, miks, nagu allpool näeme, otsus tühistati.

Kohtuprotsess PÜS-i liikmete üle toimus 22.—24. oktoobrini 1925. aastal sõjaringkonnakohtus Tartus. Prokuratuuri poolt ülesantud tunnistajaiks olid politseiametnikud (näit. poliitilise politsei Tartu jaoskonna ülem Bachmann), avantüristid (näit. keegi Rammann, keda enne seda oli karistatud varguse eest kaks korda sõjaringkonna- ja kolm korda tsiviilkohtu poolt).¹⁰⁹ Millist tähtsust kodanlus äsjale omistas, näitab kas või sõjakohtu koosseis, kus eesistujaks oli kūrnikuuluse kapten Helk, kes oli selleks ka «77 protsessi» päevil 1925. a. juulis, kus mõisteti surma H. Heidemann. Kaebealuste poolt oli esitatud rida tunnistajaid, teiste hulgas ka prof. G. Suits.¹¹⁰ Kuid kõiki kaebealuste poolt esitatud tunnistajaid ei kutsutud ettekäändel, et «tunnistajate seletused määramata laadi on ja asja kohta ei käi». Ja kuigi kaitsjatena esinesid tubliult advokaadid Jauram, Sepp ja Olesk, oli üliõpilaste saatus juba ette ära määratud. Kohtuotsusega mõisteti Robert Cher ja Anton Vahtmann 8 aastaks, Mihkel Tulp, Harald Nael ja Albert Lipstal 6 aastaks sunnitööle.¹¹¹ Sunnitööle mõistetud proletaarsed üliõpilased esitasid advokaatide ettepanekul (mõtte algatas Villem Jauram) Riigikohtule kassatsioonikaebuse. Viimane, arvestades kohtuotsuses paljude elementaarsete kohtueeskirjade rikkumist, oli sunnitud kaebuse rahuldama ja otsuse tühistama.

Nimelt nõuti tollal kodanlikus kohtus kohtuistungiga protokolliga ja motiveeritud kohtuotsust. Kuid sõjaminister Soots pani sellele

¹⁰⁸ ENSV ORKA, f. 927, s.-ü. 6, l. 5.

¹⁰⁹ «Postimees» nr. 287, 23. okt. ja nr. 288, 24. okt. 1925.

¹¹⁰ G. Suits andis neile PÜS-i liikmeile hea iseloomustuse kui üliõpilastele. Eriti kriipsutas ta alla A. Vaarandi ja R. Scheri kõrget õppeedukust, Scheri lisaks sellele aga hindas kiitvalt kui agarat esperantisti.

¹¹¹ ENSV ORKA, f. 927, s.-ü. 6, l. 80.

veto peale ja nii vormistati otsused motiivita ning istungeid ei protokollitud. Selle asemel oli iga otsuse juures küsimusleht, kus esinesid sellised küsimused: 1) kas kaebalune on süüdi või ei, 2) missugune karistus talle määrata. Nüüd oli küsimuslehel selline küsimus: 1) kas A. Vahtmann koos R. Cheri, M. Tulp'i, H. Naela ja A. Lipstaliga on süüdi selles ja selles. Vastus sellele küsimusele ei puudutanud mitte ainult A. Vahtmanni. Sellega olid automaatselt ju kõik süüdi! Kui nüüd vormistati ka R. Cheri kohta selline küsimusleht, oli vastus juba enne valmis, sest A. Vahtmanni kohta käiv käis ka R. Cheri ja ülejäänute kohta. Protsessis oli aga keelatud selline küsimuste koondamine, mis võimaldaski saata kaebuse Riigikohtule.¹¹²

Järgnes uute «süütõendite» fabritseerimine poliitilise politsei poolt. Uus protsess algas Tartu sõjaringkonnakohtus «uuendatud» koosseisuga 10. veebruaril 1926. a.

14. veebruaril kuulutati välja kohtuotsus. R. Cher, A. Vahtmann, M. Tulp, H. Nael ja A. Lipstal mõisteti 6 aastaks sunnitööle.¹¹³

* *
*

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi perioodil, millal töölisi liikumine omandas suurima ulatuse kodanluse võimutsemise aastail üldse, kehastas revolutsioonilist üliõpilasliikumist Proletaarne Üliõpilaste Selts. PÜS-i tegevus arenes töölisi liikumise tõusu tingimustes, ajal, kui kodanluse võim polnud veel lõplikult kindlustunud. See olukord kajastus ka PÜS-i iseloomus ja ta tegevuses.

Olles loodud ning tegutsedes otseselt põrandaaluse EKP juhtnõõride järgi, ei olnud PÜS organisatsiooniks, mis tegeles a i n u ü k s i oma liikmetesse puutuvate asjade ja ülikoolis õppivate proletaarsete üliõpilaste koondamise ning nende huvide kaitsmisega (mis muide, nagu nägime, oli üheks põhiülesandeks), vaid mis eriti hinnatav, selts oma liikmete kaudu võttis osa ametiühingute, nende noortekomisjonide ja töölisorganisatsioonide tööst. Juba EKNÜ põrandaaluse üliõpilaskollektiivi päevil ja hiljem, olles avalikult ja ametlikult Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi liikmed, olid A. Vahtmann, O. Sepre, A. Veimer, O. Künnapuu jt. igapäevased külalised ametiühingute ja teiste töölisorganisatsioonide koosolekutel, esinedes seal kõnede ja ettekannetega. Nii tegeles Oskar Sepre Tartu ametiühingutes, nende noortekomisjonides, Arnold Veimeril aga tuli suurem osa aega pühendada revolutsiooniliste tööliste koondamisele EKP ümber, ta oli EKP Võru, Valga ja Petseri rakkude organisaator. Olga Künnapuu asus 1923. a. sügisel Tallinnas ametiühingute naiskomisjoni liikmena organiseerima töötavate naiste kongressi.

¹¹² Villem Jaurami mälestused.

¹¹³ ENSV ORKA, f. 927, s.-ü. 6, l. 130.

Paljud PÜS-i aktivistid olid. ETP Tartu osakonna liikmed, olles tihedalt seotud põrandaaluse EKP Tartu organisatsiooniga.

Hinnangu andmisel PÜS-ile tuleb aga silmas pidada ka küsimuse teist külge. Nimelt Proletaarne Üliõpilaste Selts oli ka Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts, s. t. legaalne üliõpilaste organisatsioon ning pidi täitma sellest ja tema liikmete kuuluvusest üliõpilaste hulka tulenevaid kohustusi.

Proletaarse Üliõpilaste Seltsi tegevus oli eredaimaks leheküljeks kogu kodanliku diktatuuri perioodi progressiivses üliõpilasliikumises. Talle andis ilme ajajärk, mil ta tegutses — sõjajärgse revolutsioonilise kriisi ajajärk.

PÜS-i tegevus oli teatud mõttes programmilise tähendusega kogu järgnevale progressiivsele üliõpilasliikumisele kodanlikus Eestis. Temast osavõtnud inimesed kuuluvad Eesti revolutsioonilise kaardiväe koosseisu.

О ПРОГРЕССИВНОМ СТУДЕНЧЕСКОМ ДВИЖЕНИИ В ТАРТУ В ГОДЫ РЕВОЛЮЦИОННОГО КРИЗИСА ПОСЛЕ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1920—1925)

В. Иоакимов

Резюме

В период послевоенного кризиса, когда рабочее движение в буржуазной Эстонии приняло самый широкий размах, центром эстонского прогрессивного студенческого движения в Тарту явилось Общество Пролетарских Студентов (ОПС). Членами этого общества, зарегистрированного в конце 1922 г. при Тартуском университете под названием Социально-философского студенческого общества, была молодежь левого мировоззрения (в том числе комсомольцы): Антон Вахтман (Вааранди), Оскар Сепре, Арнольд Веймер, Ольга Кюннаруу (Лауристин), Михкель Тулп, Сальме Вусву, Карл Сийливаск (сен.), Эдмунд Саккеус и др. В уставе ОПС, санкционированном дирекцией университета, была предусмотрена сравнительно «невинная» программа действия: познакомить студентов с социально-философскими течениями, воспитать «общественных деятелей» путем проведения рефератов, дискуссий и т. д.

В связи с тем, что общество стало действовать под руководством подпольной Коммунистической партии Эстонии (КПЭ), сфера его деятельности значительно расширилась.

Главной формой работы ОПС были дискуссионные собрания, которые проводились как для своих членов, так и для широкого круга студентов, заинтересованных в социальных проблемах. На

собраниях обсуждались вопросы марксистско-ленинского мировоззрения, марксистской философии, экономики, религии и др. Напр., студенты выступали с лекциями на такие темы, как «Научное обоснование социализма» (Саккеус), «Углубление экономического кризиса в Эстонии» (Сепре) и др.

Общество обеспечивалось литературой Таллинским Центральным Советом Профсоюзов, причем читальня получала бесплатно периодику из Советского Союза («Правда», «Экономическая жизнь» и др.).

Несмотря на чинимые администрацией университета всевозможные препятствия ОПС все же проводила свои мероприятия и привлекала многолюдную аудиторию.

Через всю деятельность ОПС красной нитью проходит борьба за сплочение пролетарских студентов университета, в противовес буржуазному большинству студенчества, которое было объединено в многочисленные общества и корпорации. Оно боролось также за улучшение материальных условий пролетарского студенчества и за создание им нормальных условий учебы. Эта борьба велась как путем выступлений, так и путем распространения листовок, которые печатались и распространялись особенно в период предвыборной кампании центрального студенческого органа — Эдустус. В своих требованиях общество пошло еще дальше — оно предъявило Государственному собранию через фракцию Рабочей Партии Эстонии (РПЭ) проект закона о назначении государственных пособий пролетарским студентам. Несмотря на то, что проект был отклонен, эта кампания имела большое значение — она помогла разоблачить враждебную народу политику буржуазии. Наряду с деятельностью в стенах университета пролетарские студенты проводили революционную агитацию среди рабочих, принимали участие в работе профсоюзов и их молодежной комиссии, а также в работе других рабочих организации. Активисты ОПС в 1923 г. под руководством КПЭ помогали сплотить народные массы в Единый фронт трудящихся (ЕФТ), принимали участие в предвыборной кампании в Государственное собрание, агитируя за платформу ЕФТ, а также в предвыборной кампании в городское самоуправление.

Студенты (Вахтман, Веймер, Вусву и др.) распространяли листовки КПЭ, проводили собрания в Тарту и в его окрестностях, принимали участие в работе выборной кампании ЕФТ в Тарту и вели агитационную работу непосредственно дома у рабочих.

Агитационная работа ОПС способствовала успеху ЕФТ в Государственном собрании, особенно на выборах в Тартускую городскую думу. Революционные студенты помогали организовывать демонстрации рабочих против буржуазии; заслуживает также внимания их участие в первомайской демонстрации рабочих в 1923 г.

Вместе с молодежной комиссией Тартуского Центрального Совета Рабочих Союзов, ОПС организовала в 1923 г. курсы по

политическому воспитанию, т. н. гражданскую конфирмацию, где студенты Сепре, Вальтер, Веймер, Тульп и др. выступали перед рабочей молодежью со многими лекциями на научные темы.

В отличие от буржуазных студенческих обществ членами ОПС не состояли те, которые раньше окончили университет. Последние оказывали буржуазным обществам значительную материальную помощь. Для того, чтобы улучшить тяжелое материальное положение ОПС и укрепить его связи с рабочим движением, в конце 1923 г. была основана особая группа поддерживающих ОПС, куда входили видные деятели КПЭ — Х. Хейдеманн, Х. Аллик, Я. Томп, Р. Пяльсон, И. Лауристин и др.

Рост рабочего движения, которое достигло кульминационного пункта 1 декабря 1924 г. во время вооруженного восстания трудящихся, обусловил усиление репрессий со стороны напуганной буржуазии. Рабочие организации закрывались, начались массовые аресты деятелей рабочего движения, над которыми был инсценирован ряд судебных процессов. На скамьях подсудимых сидели и пролетарские студенты. Так было во время пресловутого «процесса 149» в ноябре 1924 г., когда вместе с другими были приговорены к пожизненной каторге активисты ОПС, члены РПЭ А. Веймер и О. Кюннапуу. На «процессе 77» в июле 1925 г. был приговорен к смертной казни Х. Хейдеманн и к каторге среди других члены ОПС В. Теллинг и П. Юрген. ОПС само было закрыто решением университетского правления от 5 декабря 1924 г., т. е. непосредственно после кровавого подавления декабрьского восстания. Пять активнейших членов (А. Вахтман, Р. Шэр, М. Тульп и др.) были приговорены к каторге на судебных процессах, состоявшихся в октябре 1925 и в феврале 1926 г.

Деятельность ОПС свидетельствует о том, что эстонской буржуазии не удалось полностью превратить Тартуский университет в учреждение, осуществляющее враждебную трудящимся политику.

ZUR PROGRESSIVEN STUDENTENBEWEGUNG IN TARTU IN DEN JAHREN DER REVOLUTIONÄREN KRISE NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG (1920—1925)

V. Joakimov

Zusammenfassung

In den Jahren der revolutionären Krise, die dem ersten Weltkrieg folgte, als die Arbeiterbewegung im bürgerlichen Estland die größten Ausmaße annahm, wurde der Proletarische Studentenverein zum Mittelpunkt der estnischen progressiven Studentenbewegung in Tartu. Zu den Mitgliedern dieses am Ende des Jahres

1922 an der Universität Tartu unter dem Namen «Sozial-philosophischer Studentenverein» registrierten Vereins gehörten die linksgerichteten jungen Studenten (darunter auch Komsomolzen) Anton Wachtmann (Waarandi), Oskar Sepre, Arnold Weimer, Olga Künnapuu (Lauristin), Mihkel Tulp, Salme Wuswu, Karl Siilivask (sen.), Edmund Sakkeus u. a.

In dem von der Direktion der Universität sanktionierten Statut dieses Proletarischen Studentenvereins war ein recht «unschuldig» Ziel der Tätigkeit vorgesehen, und zwar das Kennenlernen der sozial-politischen Richtungen und das Heranbilden von «Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens» durch öffentliche Referate, Diskussionen usw.

Da jedoch der Verein seine Tätigkeit unter der Leitung der illegalen Kommunistischen Partei Estlands aufnahm, erweiterte sich sein Tätigkeitsbereich um ein bedeutendes.

Diskussionsversammlungen wurden zur Hauptarbeitsform des Proletarischen Studentenvereins. Diese Versammlungen wurden nicht nur für die eigenen Mitglieder, sondern auch für weite Studentenkreise, die sich für soziale Probleme interessierten, veranstaltet. Auf den Versammlungen wurden Probleme der marxistisch-leninistischen Weltanschauung, der marxistischen Philosophie, der Ökonomik, der Religion u. d. ä. erörtert. So z. B. behandelten die Studenten in ihren Vorträgen folgende Themen: «Die wissenschaftliche Begründung des Sozialismus» (Sakkeus), «Die Erweiterung der wirtschaftlichen Krise in Estland» (Sepre) usw.

Der Verein wurde vom Zentralrat der Talliner Gewerkschaften mit Literatur versehen, wobei der Lesesaal kostenlos die in der Sowjetunion periodisch erscheinenden Zeitschriften und Zeitungen erhielt («Правда», «Экономическая жизнь» u. a.).

Trotz aller von der Administration der Universität in den Weg gelegten Hindernisse, gelang es dem Proletarischen Studentenverein doch, seine Veranstaltungen unter zahlreicher Beteiligung durchzuführen. Wie ein roter Faden zieht sich durch die Tätigkeit dieses Vereins der Kampf für den Zusammenschluß der proletarischen Studenten als Gegengewicht zu der überwiegenden Mehrheit der bürgerlichen Studentenschaft, die in zahlreichen Vereinen und Korporationen vereinigt war; auch der Kampf für die Verbesserung der materiellen Lage der proletarischen Studentenschaft, für die Schaffung von normalen Bedingungen zum Studium. Auf öffentlichen Versammlungen traten die Mitglieder des Proletarischen Studentenvereins auf, und während der Wahlkampagnen des zentralen Organs der Studentenschaft «Edustus» wurden besonders intensiv Flugblätter gedruckt und verbreitet. Noch weitere Schritte würden unternommen. Und zwar wurde durch die Fraktion der Arbeiterpartei Estlands der Staatsversammlung ein Gesetzesvorschlag über staatliche Stipendien für proletarische Studenten unterbreitet. Obgleich derselbe nicht angenommen wurde,

war diese Aktion doch von großer Bedeutung, da sie dazu beitrug, die volksfeindliche Politik der Bourgeoisie aufzudecken.

Neben der Arbeit innerhalb der Mauern der Universität entfalteten die proletarischen Studenten ihre revolutionäre agitatorische Tätigkeit auch unter den Arbeitern, indem sie an der Arbeit der Gewerkschaften, ihrer Jugendausschüsse aber auch anderer Arbeiterorganisationen teilnahmen. Im Jahre 1923 waren die Aktivisten des Proletarischen Studentenvereins bemüht, unter der Leitung der Kommunistischen Partei Estlands die Volksmassen in die Einheitsfront der Werktätigen zusammenzuschließen. Sie beteiligten sich auch an der Wahlkampagne zur Staatsversammlung und Munizipalität, wobei sie die Plattform der Einheitsfront der Werktätigen propagierten. Die Studenten verbreiteten Flugblätter der Kommunistischen Partei Estlands, veranstalteten Versammlungen in Tartu und in der Umgebung der Stadt (Wachtmann, Weimer, Wuswu u. a.), sie beteiligten sich an der Arbeit der Wahlkommission der Einheitsfront der Werktätigen in Tartu und an der Agitationsarbeit bei den Arbeitern zu Hause. Die Aufklärungsarbeit des Proletarischen Studentenvereins trug wesentlich dazu bei, daß die Einheitsfront der Werktätigen bei den Wahlen der Staatsversammlung und besonders bei der Wahl des Tartuer Stadtrats erfolgreich war.

Die revolutionären Studenten waren den Arbeitern bei der Organisierung von Kundgebungen gegen die Bourgeoisie behilflich, beachtenswert ist ihre Teilnahme an der Maidemonstration der Arbeiter im Jahre 1923.

Zusammen mit dem Jugendausschuß des Zentralrats der Tartuer Arbeitervereine veranstaltete der Proletarische Studentenverein Kurse für die politische Erziehung der Jugend, auch eine Jugendweihe, wo die Studenten Sepre, Walter, Weimer, Tulp und andere der Arbeiterjugend Vorträge über verschiedene wissenschaftliche Themen hielten.

Im Gegensatz zu den bürgerlichen Studentenvereinen gab es im Proletarischen Studentenverein keine Nichtstudenten («Philister»), und infolgedessen war der Verein finanziell ganz auf sich gestellt. Um die schwere materielle Lage des Vereins zu bessern und die Verbindung mit der Arbeiterbewegung noch enger zu gestalten, wurde Ende des Jahres 1923 eine den Verein unterstützende Gruppe («Toetajate Kogu») ins Leben gerufen, der die hervorragenden Funktionäre der Kommunistischen Partei Estlands H. Heidemann, H. Allik, J. Tomp, R. Pälson, J. Lauristin u. a. angehörten.

Die immer größere Ausmaße annehmende Arbeiterbewegung, die am 1. Dezember 1924 in einem bewaffneten Aufstand der Werktätigen gipfelte, veranlaßte die eingeschüchterte Bourgeoisie scharfe Repressivmaßnahmen zu ergreifen. Arbeiterorganisationen wurden geschlossen, Aktivisten der Arbeiterbewegung wurden massenweise verhaftet, wobei eine Reihe von Prozessen insze-

niert wurde. Auf der «Anklagebank» saßen auch proletarische Studenten, wie im berüchtigten «Prozeß der 149» im November 1924, wo unter anderen die Aktivisten des Proletarischen Studentenvereins, die Mitglieder der Kommunistischen Partei Estlands A. Weimer und O. Künnapuu zu lebenslänglicher Zwangsarbeit verurteilt wurden. Im «Prozeß der 77» im Juli 1925 wurde H. Heidemann zu Tode und unter anderen die Mitglieder des Proletarischen Studentenvereins W. Telling und P. Jürgen zu Zwangsarbeit verurteilt.

Der Proletarische Studentenverein wurde auf Beschluß der Universitätsverwaltung vom 5. Dezember 1924, d. h. unmittelbar nach der blutigen Niederwerfung des Dezemberaufstands, geschlossen. Fünf der aktivsten Vereinsmitglieder (A. Wachtmann, J. Scher, M. Tulp u. a.) wurden in den Prozessen vom Oktober 1925 und Februar 1926 zu Zwangsarbeit verurteilt.

Die Tätigkeit des Proletarischen Studentenvereins zeugt davon, daß es der Bourgeoisie nicht gelang, die ganze Universität Tartu zu einem blinden Werkzeug ihrer volksfeindlichen Politik zu machen.